De mens en zijn materialen in het Holoceen (Bronstijd)

Na de laatste Ijstijd, zowat 12.000 jaar geleden, begint met het Holoceen een nieuwe periode waarin het klimaat milder en vochtiger wordt. De moderne mens is ondertussen de ganse aardbol gaan verkennen: eerst het Midden-Oosten en Azië, nadien Europa en Australië en in een laatste faze Amerika. Overal verschijnen er bossen en wouden en men jaagt nu meer met fijnere gereedschappen op kleiner wild en verzamelt nog altijd vruchten, noten, granen,… Het is ook na de laatste Ijstijd dat de landbouw zijn intrede zal doen, voor het eerst in de vruchtbare Halve Maan. Vanaf dan zullen wereldwijd afhankelijk van het lokale klimaat en specifieke landschap en dus gespreid in de tijd, moderne mensen verschijnen met hun genetische bagage die over miljoenen jaren is ontstaan (zie *De mens en zijn materialen in het begin van het Holoceen (steentijden)*).

De grote verschillen in de klimaattypes op onze aarde hebben te maken met de inval van de zonnestralen: rond de evenaar gebeurt deze loodrecht op het oppervlak, meer naar de polen vallen ze in onder een vlakke hoek. In dit laatste geval wordt een groter aardoppervlak bestraald met de zonnewarmte en ontstaat er dus minder opwarming dan aan de evenaar. In de zones rond de evenaar warmt het rivierwater dus op en de waterdamp zorgt voor een verzadigde lucht die opstijgt, op grotere hoogte condenseren hieruit waterdruppels wat dan weer leidt tot tropische regens en het ontstaan van regenwouden (bv. Centraal-Afrika, Brazilië, Indonesië). Door een draaiing van de aarde verschuift deze waterverzadigde lucht naar gebieden ten noorden en ten zuiden van de evenaar. In de wat koelere gebieden daalt deze lucht en stroomt terug richting evenaar. Deze erg droog geworden luchtstroom neemt onderweg alle water op, wat de woestijnvorming verklaart ten noorden en ten zuiden van de tropische wouden: bv. de Sahara, de kustzone naast de Andes, Centraal-Australië, het Arabisch schiereiland.

We zullen ons in deze bijdrage vooral concentreren op de Bronstijd, de periode die vanaf 4.200 jaar geleden volgt op het Neolithicum. We hanteren vanaf nu ook een andere tijdsaanduiding met jaren in v.C. (=voor Christus) aangeduid. Voor de Bronstijd (=van 2.200 tot 800 v.C.) bespreken we eerst de enorme veranderingen in een paar gebieden wereldwijd waar voor de mensheid belangrijke beschavingen zullen ontstaan. De maatschappijvormen die zich in deze beschavingen zullen ontwikkelen, zien we dan later ook verschijnen in Europa en meer specifiek in onze streken. De gebruikte tijdsaanduidingen voor deze beschavingen zijn gebaseerd op de Atlas van de Wereldgeschiedenis.

Verschillende bronstijdculturen wereldwijd

CHINA

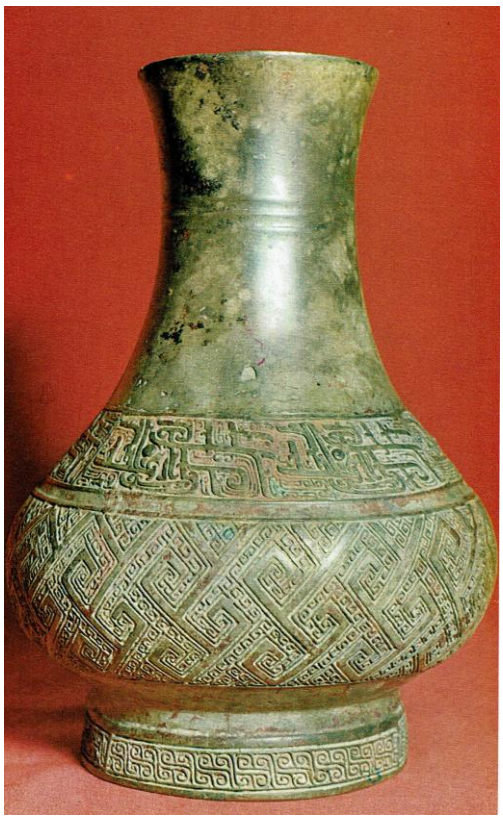
Na de Longshaon-cultuur volgden de eerste staatssamenlevingen onder leiding van koningen: eerst de Shang-dynastie (ca 1.766-ca 1.122 v.C.)[1] en nadien door een machtsgreep van een vazalkoning de Zhou-dynastie. Typisch voor deze staten was het ontstaan van het bronsgieten, het bouwen van grote monumenten, het begraven van de leidersfiguren met rijke grafgiften. Rond 1.600 v.C. was ook het pictografisch Chinese schrift ontstaan. De Shang-vorsten regeerden met een 'Hemels mandaat': ze werden beschouwd als gezanten van de Hemelgod en hielden zich vooral bezig met het gunstig stemmen van goden en geesten, het dagelijkse bestuur lieten ze over aan vazallen die zo meer en meer macht konden verzamelen.

[1] (Licht)groen op de situatiekaart China zowat 4.000 jaar geleden (in De mens en zijn materialen in het begin van het Holoceen (steentijden)).

In tijden dat de graanoogsten overvloedig waren en tot overschotten leidden, kreeg de moderne men meer tijd. Hij diende niet langer meer enkel aan het verzamelen of produceren van voedsel te denken. Er kwam tijd voor allerlei experimenteerwerk.
Reeds in het Neolithicum is het gebruik van koper bekend. Dit waren meestal klompjes gedegen koper (=zuiver koper) die men vond in rivierbeddingen als erosiemateriaal uit gebergten meegevoerd, of grotere brokken kopererts die bij het delven van vuursteen tevoorschijn kwamen. Het kopererts bestond eigenlijk uit koperoxyde dat de moderne mens waarschijnlijk eerder toevallig omvormde tot zuiver koper als een nevenproduct bij het pottenbakken. Hij gebruikte hiervoor aardmateriaal dat hij opwarmde met houtskool gestookte ovens. Uit een chemische reactie (bij 750°C) van het koperoxyde met de koolstof ontstonden blinkende klompjes metaal op de ovenbodem. Door het koper kloppend te bewerken ontstonden nieuwe kleurrijke gereedschappen en wapens.
Koper is samen met goud het eerste metaal dat de moderne mens leerde gebruiken. Het had een andere atomaire opbouw dan de vuurstenen die hij voordien gebruikte. Eenvoudigweg zou men kunnen stellen dat zowel bij vuursteen (=siliciumoxyde) als bij koper de atomen geordend zijn in kristallen. De materialen zijn niet 100% mooi geordend, er kunnen wat men noemt kristalroosterfouten in zitten. Wanneer vuurstenen tegen elkaar geklopt worden en men dus energie toevoegt, nemen de bouwstenen van het kristal –dus de atomen en de kristalroosterfouten- deze energie op totdat deze groot genoeg wordt om het steenmateriaal te breken. Bij een metaal zoals koper gebeurt bij het hameren iets anders: de toegevoegde energie wordt eerst gebruikt bij het elastisch gedrag waarbij de koperdeeltjes als het ware kunnen uitzetten of uitrekken, nadien bij een plastisch gedrag waarbij de kristalroosterfouten als het ware kunnen bewegen. Bij dit laatste fenomeen treedt een blijvende vervorming op, én het koper wordt sterker doordat de roosterfouten elkaar beginnen hinderen. De moderne mens had dus een nieuw materiaal leren ontdekken dat hij niet langer in scherpe schilfers kon breken, maar door te hameren in allerlei vormen kon bekomen.

De moderne mens ontdekte ook dat bepaalde koperertsen die arseen bevatten, makkelijker konden gesmolten worden. Arseen was vaak aanwezig in de koperertsen en gaf een typische knoflookgeur bij het hameren, iets wat direct opviel bij deze eerste metaalbewerkers. Arseendampen waren ook giftig. Later stelde men vast dat ook door toevoegen van tinerts dit kopersmelten makkelijker ging bij lagere oventemperaturen en men bovendien een versterkend effect had op het koper. In tegenstelling tot arseen, bevonden de tinertsen zich vaak op andere plaatsen dan de koperertsen, zodat deze door handel dienden verkregen te worden. Voldoende blaaslucht via tochtgaten of het gebruik van primitieve blaasbalgen uit geitenhuid, zorgden voor de nodige smelttemperaturen (1063°C voor zuiver koper). De oude Chinezen maakten niet alleen oorlogstuig dat ze versierden met graveerwerk, maar konden ook al sierlijke bronzen vazen gieten. Dit gebeurde vermoedelijk door eerst de vaasvorm te boetseren in bijenwas en nadien hierrond aardmateriaal (=leem of klei) aan te brengen. Bij het op temperatuur brengen verhardde de aarden vorm en smolt de was zodat een gietvorm ontstond. In deze vorm werd het gesmolten brons gegoten en na afkoelen werd de aarden gietvorm weggebroken. Vermoedelijk is deze giettechnologie ontstaan vanuit eenvoudig experimenteerwerk dat men stapsgewijze over een

langere periode verder op punt heeft gezet. Dit toont nogmaals aan wat de moderne mens meer dan 3.000 jaar geleden al in zijn mars had!

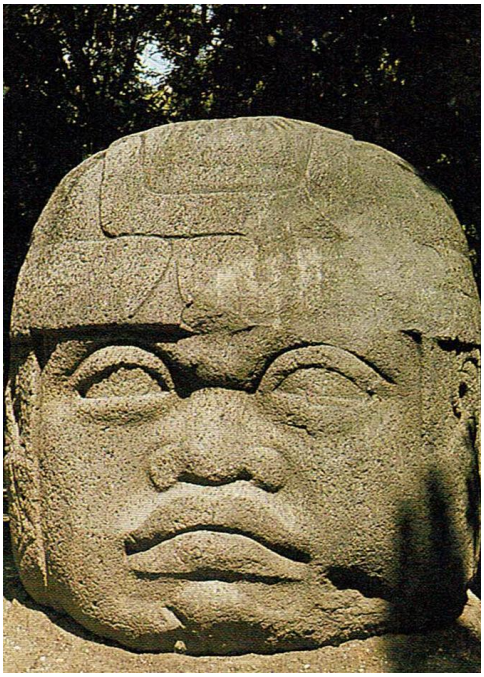

Bronzen vat uit de tijd van de Shang-dynastie (uit 7000 jaar wereld-geschiedenis)

MIDDEN- en ZUID-AMERIKA

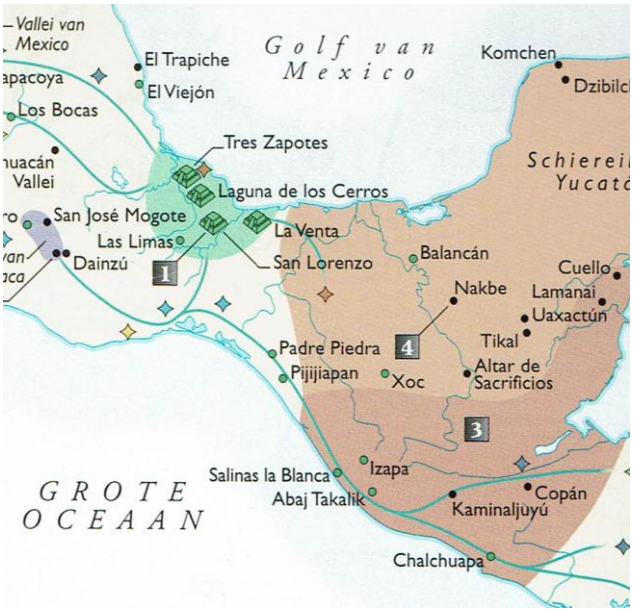
In Midden-Amerika wordt de landbouw later dan in China geïntroduceerd met het telen van maïs. Dit gebeurde op vruchtbare riviervlaktes in het tropisch regenwoud van Zuidoost-Mexico. Jaarlijkse overstromingen zorgden voor een dikke laag vruchtbaar slib op de oevers achtergelaten. Uit een eenvoudige landbouwsamenleving die het eerste aardewerk al kende, ontstond de bekende Olmeken-cultuur (circa 1.250-400 v.C.) met op het einde tal van vernielingen om nog onbekende reden. Deze complexe landbouwsamenleving kende erfelijke hoofdmannen die ook als priesters fungeerden en voorzien waren van rijke gewaden. Deze priesters traden op als vertegenwoordigers van de goden op aarde en manifesteerden zich ook als goden. De hoofdmannen bezaten zowat alles, land én de vruchten van het land. Mensen werden geofferd aan de goden om gunsten af te smeken. In La Venta werden rijkversierde praalgraven teruggevonden. Men bouwde met de hulp van vele werkkrachten, ceremoniële centra met piramidevormige aarden heuvels en grote stenen beelden. Er werd in deze centra een overvloed aan beeldhouwwerken teruggevonden die natuurkrachten zoals vulkanen voorstellen, die het geloof in een onderwereld met geesten uitbeeldden door o.a. een slangenmotief of door een grot, maar ook afbeeldingen van goden toonden. Typische goden waren de aapgod Ozomatli (god van het schrift), de regengod Tialoc, de god van de aarde, de god van de beschaving Quetzalcoatl. De Olmeken voerden intensief handel met andere streken –bv. om aan geschikte materialen te geraken voor gereedschappen en het maken van de stenen monumenten- en verspreidden zo hun cultuur. Typisch zijn de aardewerk

figuurtjes die een man en een vrouw voorstellen of een balspeler met slaghout. Er zijn ook jaguarbeeldjes en mannenfiguren die deelnemen aan een offerplechtigheid terug gevonden, uitgesneden uit groen en witte jade (=halfedelsteen, vaak groen als strategische kleur). Het Olmeekse hiërogliefenschrift werd voor het eerst gebruikt rond ca. 800 v.C. De Olmeken kenden nog niet de pottenbakkersschijf, ook geen koper- of bronstechnologie.

Enorme stenen hoofden, gehouwen uit één groot blok basalt (=zeldzame harde steensoort), die Olmeekse hoofdmannen/priesters of goden voorstelden. Deze hoofden zijn ongeveer 3 m hoog en werden aangetroffen langs de Mexicaanse kust (o.a. La Venta) (uit Onze mysterieuze wereld).

De Maya's ontwikkelden zich als een eenvoudige landbouwsamenleving iets zuidelijker –zie kaart- rond 1.200 v.C. en verspreidden zich kort nadien over het schiereiland Yucatan.

Kaart die de situatie circa 1.000 v.C. in Midden-Amerika toont (Atlas van de Wereldgeschiedenis): de eerste complexe landbouwsamenleving met de Olmeken-cultuur (groen). De Maya's zijn dan nog een

eenvoudige landbouwsamenleving die ontstaan in de hooglanden van Guatemala (bruin-3) en zich verspreiden over het laagland van Yucatan (bruin-4). Rond circa 2.000 v.C. zijn er ook al complexe landbouwsamenlevingen in Zuid-Amerika: Valvidia (3.800-1.700 v.C.), Aspero (3.000-1.800 v.C.) en Chinchoros (3.000-500 v.C.).

In het Neolithicum waren er rond 3.000 v.C. in de woestijngebieden naast het Andes-gebergte aan de kusten van Colombia en Peru[2], respectievelijk de Valvidia-traditie en de Aspero-en Chinchoros-tradities ontstaan. Deze eerste complexe landbouwsamenlevingen waren ontstaan uit permanent bewoonde vissersdorpen. In de bergen verbouwde men knolgewassen en werden er lama's en alpaca's geweid. De eerste kunstmatige Aspero-heuvels van meer dan 9 m hoog met bovenaan stenen ceremoniële gebouwen werden aangelegd. In Peru zijn overblijfselen gevonden van de eerste geweven plantenvezels (3.500 v.C.). De weefkunst zal tot de oudste en belangrijkste artistieke expressie uitgroeien.

Vanaf 1.800 v.C. breidde men de landbouwgronden langs de woestijnkust uit door aanleg van irrigatiewerken, met water uit de Andesrivieren. Het eerste Peruaans aardewerk werd geproduceerd –voordien enkel in Colombia- en men bouwde grote U-vormige ceremoniële centra. De religieuze ceremonieën werden geleid door koning-priesters die een deel van de vruchten ontvingen die hun onderdanen oogstten. De lokale bevolking leefde in kleine huizen rondom deze complexen. In de graven van de elite werden rijke grafgiften teruggevonden. In Colombia had zich de Chorrera-cultuur (1.200-300 v.C.) ontwikkeld, in Peru zette de Chinchoros-traditie zich verder en was de El Paraiso-cultuur gegroeid (2.000-850 v.C.). De oudst bekende metaalbewerking (goud) uit de Andes dateert van ca. 1.440 v.C (Kotosh-traditie (2.300-1.200 v.C.)).

[2] Colombia en Peru zijn net zoals Midden-Amerika gesitueerd in de tropen. Het klimaat aan de kusten van Zuid-Amerika wordt o.a. beïnvloed door koude zeestromingen (Humboldt) die zorgen voor minder regen (=minder waterverdamping). De Andes houdt ook de wolken vanuit het Amazonegebied tegen, wat de woestijnvorming verklaart. Tot 600 m is het in de Andes tropisch warm wat landwinning en bewoning mogelijk maakt. De Andesdieren kunnen er leven tot een hoogte van bijna 4.000 m. Door de complexe klimaatvariatie is momenteel slechts ca 3% van het grondgebied van Peru geschikt voor landbouw. In: Cusco and the sacred valley of the Incas, 2011, P. 5.

Een van de oudste aardewerken objecten die in het Andes-gebied ontdekt zijn (gedateerd 1.800-400 v.C.) (uit De Inca's).

Dat in Midden-Amerika in een vochtige tropische streek de maïsteelt later start dan bv. in China is op zich niet vreemd, de ontwikkeling van een eerste complexe landbouwsamenleving (Olmeken) heeft er wel eveneens een 2.000-tal jaren nodig. In Zuid-Amerika gebeuren de ontwikkelingen naar een complexe landbouwsamenleving al eerder vanuit vissersdorpen aan de woestijnkust. Dat er in Midden-Amerika geen lastdieren werden gedomesticeerd in tegenstelling tot de lama's in het Andesgebied, heeft te maken met het kleinere aanbod aan domesticeerbare soorten. Zo waren net voor de laatste Ijstijd de meeste grote zoogdieren er verdwenen. En maïs is genetisch ook meer geschikt om in de warmere streken van Mexico te groeien dan elders. Dat de introductie er later tot stand kwam heeft te maken met de kleinere en tevens oneetbare vruchten van de wilde maïs zodat het traject dat voor granen bewandeld werd in bv. de Vruchtbare Halve Maan, veel trager optrad voor maïs. De verspreiding van de landbouw en veeteelt tussen Midden- en Zuid-Amerika gebeurde ook trager of zelfs niet, en werd veroorzaakt door de grotere klimaatgradiënt tussen beide gebieden én de smalle landengte tussen beide regio's. Zo werd maïs ook op het einde van de Bronstijd in Zuid-Amerika geteeld, terwijl lama's en alpaca's nooit Midden-Amerika zouden bereiken. Men neemt aan dat de ontwikkeling van de landbouw in Midden-Amerika onafhankelijk is gebeurd van andere plaatsen elders. Het is anderzijds niet ondenkbaar dat er vanuit de Middellandse Zee boten de overtocht waagden. Men had toen al heel wat ervaring met zeehandel opgebouwd, de overtocht zou zowat een 40-tal dagen in beslag kunnen nemen en misschien was het opkomen van de zon het kompas voor deze eerste zeevaarders. Bij de oude Grieken waren er ook al verhalen over gebieden die buiten de zuilen van Hercules lagen (=straat van Gibraltar).

Het ontstaan van de eerste complexe landbouwsamenleving in het Andesgebied is vrij vroeg gedateerd en wijst op een nog vroeger ontstaan van de eerste eenvoudige landbouwsamenlevingen, vroeger in elk geval dan in Midden-Amerika. Is dit op een andere manier gebeurd? Mogelijk is de start van het sedentaire leven daar gestart met de visvangst, en het domesticeren van lama's en alpaca's. Opvallend is ook dat bv. de eerste aardewerkvoorwerpen in deze periode nog ontbreken, maar dat de weeftechniek er wel al vroeg gekend was.

INDUS

De Indus-cultuur zal rond 1.800 v. C. in verval geraken, ook het schrift dat men gebruikte (op stenen stempels) raakt ook in onbruik. Wat de oorzaken van het verval zijn is nog onduidelijk, mogelijk lagen overstromingen hier aan de basis. Rond 1.500 v.C. trekken de Ariërs, een Indo-Europees herdersvolk, te paard vanuit het noorden het Indus-dal binnen en vestigen er zich. Het is voor het eerst dat paarden verschijnen in deze streek, het paard is ongeveer 6.000 jaar geleden in Oekraïne gedomesticeerd. Ze nemen aspecten van de vroegere Indus-cultuur over. Later zullen ze ook oostwaarts trekken om zich als rijstboeren te vestigen in de Ganges-vlakte in noordelijk Indië. Bij hun inval in de Indus-vlakte verdrijven ze Dravidische inheemse stammen die zich in zuidelijk Indië gaan vestigen. Beschilderd grijs aardewerk wordt in verband gebracht met de komst van de Ariërs. Hun trektochten onder leiding van de hindoegoed Indra zijn via de Veda-gezangen mondeling overgeleverd en zijn later op schrift gezet. De Vedische Ariërs vormen rond 1.000 v. C. al een complexe landbouwsamenleving.

KRETA en MYCENE

Op Kreta was rond 2.000 v.C. een staatssamenleving ontstaan. Het eiland kende een mediteraan klimaat en was nog begroeid met bossen. Het klimaat moet er in de bronstijd vochtiger zijn geweest dan nu, het eiland kent ook enkele bergmassieven met een alluviale vruchtbare afzetting in de

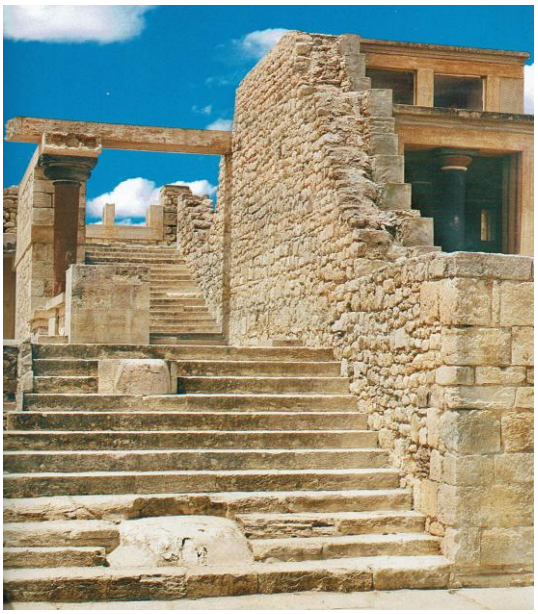
valleien. De Minoïsche samenleving, genoemd naar de legendarische koning Minos, voerde een intensieve overzeese handel (o.a. met Egypte). De koning had een goddelijke status en bestuurde vanuit paleizen zoals in Knossos (met archeologische opgravingen vanaf einde 19de eeuw, later vanaf 1903 door Arthur Evans). Andere paleiscentra waren Phaistos, Malia en Zakros. Men kende toen een eigen hiërogliefenschrift dat later plaatsmaakte voor een syllabisch schrift (=op lettergrepen gebaseerd, Minoïsch Lineair A op kleitabletten, nog niet ontcijferd). De Minoïsche invloed reikte tot de omringende eilanden en kende zelfs een kolonie in Egypte, de stad Avaris. Het brons was rond 2.300 v.C. al bekend in het Egeïsche gebied, vermoedelijk als gevolg van handelscontacten.

Het paleis van Knossos was voorzien van een ingenieus rioleringsstelsel met lemen afvoerbuizen. Het water werd aangevoerd als regenwater of komende uit de bergen. Aan de ingang van het paleis werden putten ontdekt waarin het bloed en de botten van geofferde dieren werden gegooid na religieuze ceremonieën. Het had een centraal binnenplein. Er waren verder trappen die leidden naar de bovenzalen en de koninklijke vertrekken (met o.a. een Koninginnensuite met badkamer). Beneden was de troonzaal met een troon voor de koning. In deze vertrekken werden de muren voorzien van kleurrijke fresco's met bv. afbeeldingen van priesters en priesteressen die offers brengen aan de goden. Kreta stond ook bekend omwille van het hoge artistieke niveau van allerlei kunstvoorwerpen (bv. uit bergkristallen gesneden rhyton (=drinkkelk). Samen met de prachtige fresco's en de verschillende faciliteiten zoals badkamers die ze toen ter beschikking hadden, wijst dit op een bepaalde manier van leven: meer aandacht voor de aangename aspecten van het leven, dan op wapengekletter. Door het gebruik van gebaren en vloeiende lijnen worden in de fresco's de eerste driedimensionale figuren gesuggereerd, en gaat men dus verder dan de vlakke, tweedimensionale Egyptische kunst.

In het paleis dienden kalkstenen platen als vloerelement. Er waren ook werkplaatsen voor de ambachtslui die voor de decoratie van het paleis zorgden. In de kelders van het paleis werden grote aardewerk vazen (pithoi) gevonden die vloeistoffen bevatten gebruikt bij de ceremonieën. In het paleis waren ook grote opslagplaatsen waarin het graan dat als een vorm van belasting geïnd werd, was opgeslagen. Rondom het paleis werden kleinere woonhuizen teruggevonden die behoorden aan de hogere klasse. Er werden daar ook begraafplaatsen ontdekt met rijke grafvondsten.

Stierenkop in hardsteen (steatiet) met vergulde horens, de ogen zijn ingelegd bergkristal. Gevonden in het kleine paleis van Knossos dat iets verderop was gelegen langsheen de geplaveide Koninklijke Weg. De stier werd beschouwd als een heilig dier en stelde de god van de bevruchting voor. In de Minoïsche beschaving werd ook de aardgodin-moeder vereerd, in grotten op bergtoppen die als heiligdommen dienden. Ze had diverse verschijningsvormen zoals met slangen (onderaardse godin) en te midden van vogels en sterren (hemelse godin) (uit De Minoïsche beschaving).

Grote trap in de westvleugel van het paleis. De Minoërs maakten hun zuilen van gekleurd hout, geplaatst op een stenen voetstuk. Bij de restauratie door Evans werd gewapend beton in de plaats gebruikt. (uit De Minoïsche beschaving).

Circa 1.700 v.C. werden de paleizen verwoest door een nog onbekende reden (brand, aardbeving?) en nadien terug herbouwd. Rond 1.450 v.C. deed een vulkaanuitbarsting op het nabijgelegen eiland Thera (=Santorini) enorme vloedgolven, aardbevingen en asregens ontstaan die de paleizen verwoestten. Kort nadien zou het eiland door Mycene veroverd worden. De Minoïsche beschaving wordt als vredelievend omschreven, zo zijn er slechts enkele wapens teruggevonden die dan nog meestal van ceremoniële aard waren.

Rond 1.700 v.C. kwamen de Cycladen[3] in de invloedssfeer van Kreta die vanaf dan steeds meer de zeeheerschappij opeiste, later werd dit dan Mycene. Er zijn verder in de bloeiperiode van de Cycladen (ca 2.200-1.700 v.C.) tal van nederzettingen gebouwd. De bewoners moeten een zekere welstand gekend hebben, zo bevatten de grafkamers van de elite mooie gesculpteerde natuurstenen voorwerpen. De invloed van de Minoïsche cultuur uitte zich ook in fresco's die op het eiland Thira werden gevonden en al een realistische afbeelding toonde van een zeehaven. De eilandbewoners kenden ook al een rijke aardewerkcultuur.

In elk geval wordt er al in de Bronstijd druk handel gevoerd tussen de Egeïsche eilanden via de zee, wat wijst op een kennis van vaartuigen die al langer moet bestaan hebben.

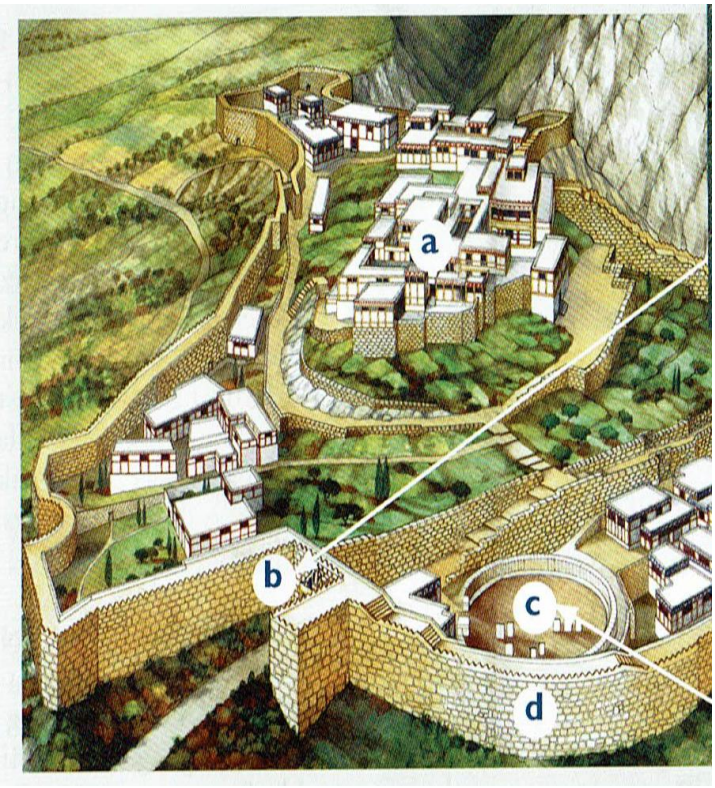
Rond 2.000 v.C. waren de Myceners –ook de Achaeërs genoemd- vanuit de Balkan al naar het bergachtige nog beboste Griekse schiereiland afgezakt, steeds op zoek naar nieuwe weidegronden voor hun kuddes. Ze vormden er een complexe landbouwsamenleving. De eerste staatssamenleving

[3] De eilandengroep tussen de Peloponesos en de Turkse kust.

ontwikkelt er zich rond 1.600 v.C. Einde 19de eeuw gebeurden er de eerste opgravingen. De Myceners waren een strijdersvolk dat met paarden en strijdwagens naar het slagveld trok. Hun steden waren omringd door dikke stenen muren. Zo was de stad Mycene als een burcht omringd met wat men cyclopische muren noemt, bestaande uit reusachtige stenen. Binnen de stadsmuren bevond zich het koninklijk paleis, woonhuizen, opslagplaatsen en rijke koningsgraven met o.a. gouden maskers. De gebouwen lijken beïnvloed te zijn door de Minoïsche cultuur met bv. fresco's en het gebruik van zuilen. Een verbazingwekkend staaltje van de Myceense bouwkunst is de bouw van een ondergrondse wateropslagtank die zorgde voor een constante watervoorziening.

Er werden in de stad vrouwelijke afgodsbeeldjes uit terracotta opgegraven, ook verfijnd aardewerk zoals vazen. De toegang tot de stad gebeurde via de monumentale Leeuwenpoort. Men voerde handel in het oostelijk deel van het Middellandse-Zeegebied, maar ook westwaarts tot in Italië. Hierbij werden grote hoeveelheden schapenwol en olijfolie geruild met Cypriotisch koper, tin uit Centraal-Europa en goud uit het Midden-Oosten. Ze veroverden verder niet alleen Kreta, maar zowat alle Griekse eilanden (later ook Cyprus). Op de kust van Anatolië –het huidige Turkije- werd de kolonie Miletos gesticht, en de Frygische stad Troje werd geplunderd. Deze plundertochten zullen later het onderwerp uitmaken van de epische Iliasgedichten van Homerus. Het Myceense Lineair B-schrift komt in gebruik.

In de Myceense maatschappij stond een regent (wanax) aan het hoofd van de sociale piramide. Hij vertegenwoordigde de krijgsmans- en landadel die enorme landerijen in bezit hadden. Deze regent werd bijgestaan door ambtenaren om het land te besturen, hij was ook omringd door militaire commandanten. Er is verder weinig bekend over hoe de lagere klassen zoals de landarbeiders georganiseerd waren. Al deze informatie is bekomen uit de Lineair B-geschriften op kleitabletten.

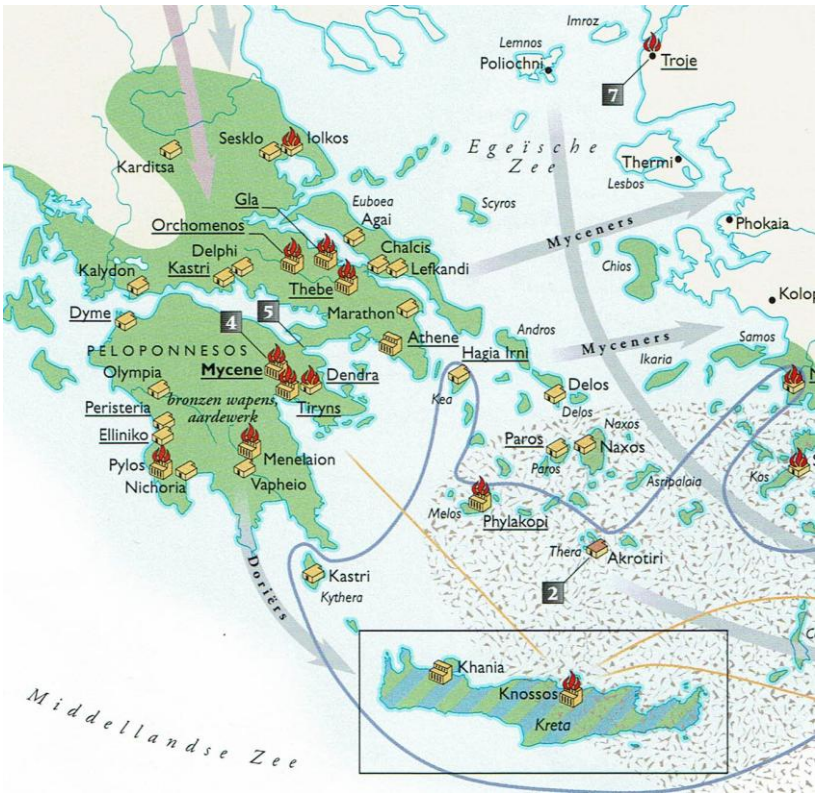
Reconstructietekening van Mycene met het koninklijk paleis (a), de Leeuwenpoort (b), grafcirkel met graven (c) en cyclopische muur (d) (Historia 2, 2008)

Gouden grafmasker uit Mycene (16de eeuw v.C.). Deze maskers tonen reeds het Myceense concept van de menselijke figuur, hier met de gesloten ogen van de dode. Dit soort maskers komt enkel voor bij de Myceense cultuur.(uit Het oude Griekenland)

Circa 1.200 v.C. kwam er een gewelddadig einde aan de Myceense beschaving met aanvallen vermoedelijk van de mysterieuze Zeevolkeren die ook actief waren in Egypte en in het huidige Palestina. Feniciërs en Filistijnen maakten deel uit van deze Zeevolkeren, vermoedelijk ook volkeren uit het Ionische/Egeïsche eilandengebied. Tegen het einde van de bronstijd trokken een ander Indo-Europees volk, de Doriërs, vanuit het noorden het Griekse schiereiland binnen.

Typisch voor een staatssamenleving is dat ze de afgunst opwekt van omringende volkeren, die vaak nog een complexe landbouwsamenleving/hoofdmanschap vormen. Wanneer een staatssamenleving verzwakt (zoals bv. op Kreta en in het Indus-dal door natuurrampen) valt een naburig volk het gebied binnen. In Griekenland gebeurt dit zelfs 2 keer in de Bronstijd.

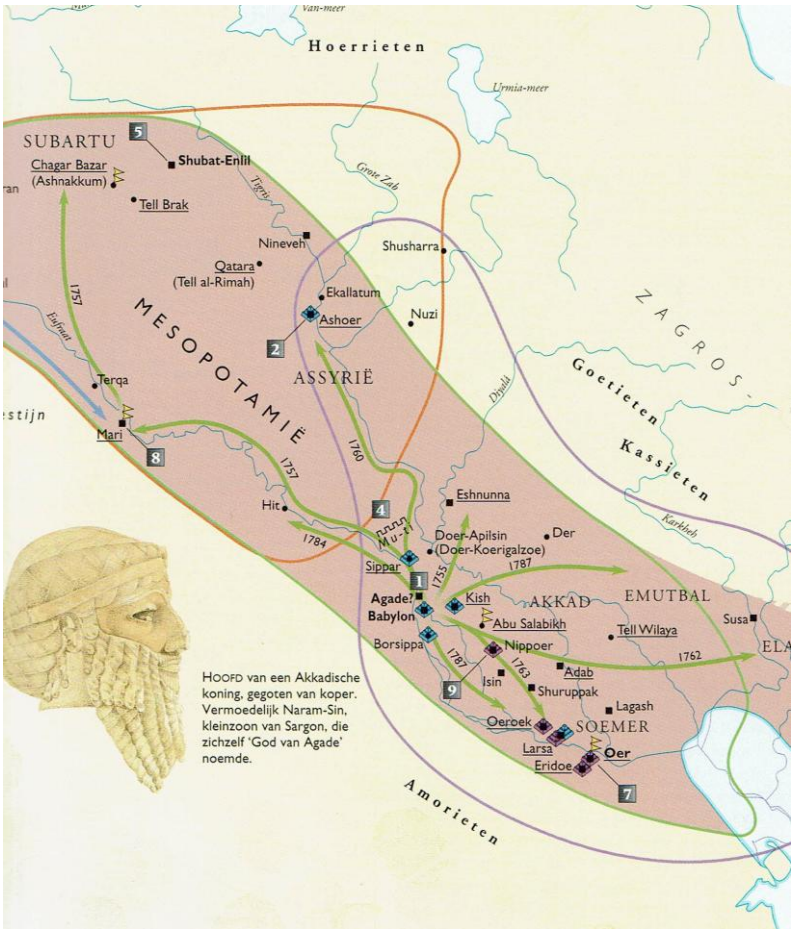

Kaart die de situatie rond 2.000 v.C. beschrijft (uit Atlas van de Wereldgeschiedenis): op Kreta is er de Minoïsche staatssamenleving, de Myceners op het Griekse schiereiland vormen nog een complexe landbouwsamenleving. Rond 1.000 v. C. spreekt men van de Donkere Eeuwen en hebben de Doriërs met een complexe landbouwsamenleving de Myceense gebieden ingepalmd.

MIDDEN OOSTEN

In het begin van de Bronstijd rond 2.000 v.C. situeert zich in het Midden-Oosten dus de staatssamenleving van Oer als restant van het grote Akkadische Rijk van Sargon de Grote. In de omgeving lagen oostelijk en noordelijk al de complexe landbouwsamenlevingen van de Elamieten, de Kassieten, de Hoerrieten en de Hettieten (Anatolië), in het zuiden trekken nomadenstammen, de Amorieten, rond met hun kuddes.[4] De ontwikkeling in het Midden-Oosten van de eerste complexe landbouwsamenleving in het Neolithicum lijkt een wat langere periode in beslag te hebben genomen (4.000 jaar) dan op andere plaatsen, dit heeft vermoedelijk te maken met de rol van pioniersgebied in de wereld. Hier werden vele belangrijke experimenten door de moderne mens voor het eerst uitgevoerd, omringende gebieden konden dit later overnemen en vlugger groeien. De voorafgaande beheersing van eenvoudige problemen speelt hierbij een belangrijke rol. Ook de groei nadien tot staatssamenlevingen gebeurt over een langere periode van circa 2.000 jaren, hier kunnen de voortdurende invallen van omringende volkeren een invloed gehad hebben.

[4] De Amorieten -ook Arameeërs genoemd- leefden in het woestijngebied ten zuiden van Mesopotamië. Ook de Chaldeeërs zijn aan de Amorieten verwante stammen.

Kaart die de situatie in het Midden-Oosten rond 2.000 v.C. toont (uit Atlas van de wereldgeschiedenis): het rijk van Ur (blauwe lijn) dat de restant is van het Akkadische rijk van Sargon de Grote (paars gekleurd) wat de eerste staatssamenlevingen waren. Later zullen het Babylonische (grotendeels samenvallend met het Akkadische rijk) en het Assyrische rijk in het noorden (bruine lijn) de opvolgers worden. De stad Ur ligt op deze kaart al niet meer aan de al deels teruggetrokken zee.

De Amorieten die vanuit het zuiden herhaaldelijk het gebied binnenvallen worden de heersers van een Assyrisch rijk (vanaf 1.813 v.C.), respectievelijk een Babylonisch rijk rond Akkad (vanaf circa 1.894 v.C.). Enkele decennia later heeft de Babylonische vorst Hammoerabi ook Assyrië en Sumer terug in zijn macht. Koning Hammoerabi liet een groot aantal wetten na, waarvan de tekst gegrift werd op een grote basaltstenen blok die in Susa (Elam) later werd teruggevonden (1902). Babylon –gelegen ten zuiden van Bagdad- wordt het religieuze en culturele centrum van zijn rijk. Er verschijnen door paarden getrokken strijdwagens. Ongeveer 2 eeuwen later vallen de uit Armenië afkomstige Hoerrieten het Babylonische rijk aan, nadien volgen nog aanvallen van de Indo-Europese Hettieten die in Anatolië een machtig koninkrijk hadden opgebouwd (hoofdstad Chattoesjasj, versterkt met dikke muren). De Hettieten waren circa 2.000 v.C. vanuit Thracië binnengevallen. Ook een ander buurvolk, de Kassieten, trekken de streek rond ca 1.415 v.C. binnen en stichten hun eigen Babylonische koninkrijk. Opvallend is dus de instabiliteit van de eerste staten in Mesopotamië, waarbij opdringerige buurvolken graag willen delen in de rijkdom van de vruchtbare vlakte. Ze nemen hierbij de plaatselijke cultuur over.

Nadat de Hoerrieten rond 1.550 v.C. een nieuw koninkrijk (Mittani) stichten in noordelijk Mesopotamië, komt het in botsing met de Egyptische farao's waarbij de Levant (=het gebied ongeveer ten hoogte van het huidige Libanon) veroverd wordt. Later komen de Hettieten

tevoorschijn als heersers van Mittani. Ondertussen is er terug een Assyrische expansie begonnen waarbij zowel Mittani als het Kassitische Babylon veroverd worden. Rond 1.200 v.C. vallen de Frygiërs vanuit Thracië het Hettitische rijk aan, het is ook de periode van de Zeevolkeren die zich ondermeer in Kanaän vestigen als de Filistijnen. In de volgende eeuwen zouden vooral de Elamieten en nomadische woestijnstammen -de Arameeërs en de Chaldeeërs- aanvallen uitvoeren op hun buren. Na 1.000 v.C. zullen Assyrië en Babylonië deze invallen te boven komen en terug herrijzen. Op het einde van de Bronstijd, rond circa 1.000 v.C., worden deze twee rijken nog omringd door de rijken van de Elamieten, van de Hettieten, enkele kleinere Aramese koninkrijken en de Frygiërs die in westelijk Turkije een complexe landbouwsamenleving vormen. Aan de kusten van de Middellandse zee zijn het Fenicische handelssteden (in de Levant) die vrij actief zijn en wordt het Hebreeuwse koninkrijk opgericht.

Het Midden-Oosten in de Bijbel

Kanaän was een smalle landzone aan de Middellandse Zee, ingesloten door woestijngebied in het oosten en het zuiden. Het grensde aan Egypte in het zuiden. In het oosten stroomt de rivier de Jordaan tussen het Meer van Galilea en de Dode Zee. Deel uitmakend van de vruchtbare Halve Maan kende het direct de eerste landbouwnederzettingen (o.a. Jericho, 8.000 v.C.).

Tijdens het Egyptische Midden-Rijk (ca. 2.040-1.640 v.C.) valt de regio Kanaän onder het gezag van de farao's. De Hyksos, een Semietisch volk[5] uit de Levant, regeren tijdens de Tweede Tussentijd over Neder-Egypte en ook Kanaän. Circa 1.500 v.C. kent men onder het Nieuwe Rijk (1.532-1.070 v.C.) de grootste Egyptische uitbreiding tot aan de Levant. Rond 1.200 v.C. vallen de Zeevolkeren Egypte aan en nadat ze in 1.180 v.C. verdreven worden vestigen ze zich als de Filistijnen in Kanaän (gebied rond Gaza). O.l.v. Jozua trekken gelijktijdig Hebreeuwse nomadische stammen verwant aan de Arameeërs naar deze streek. Deze Hebreeuwse stammen worden geleid door hoofdmannen ('rechters'). Nadien verenigen de Hebreeërs zich in een koninkrijk onder de koningen Saul (ca 1.020-ca 1.006) en David (ca 1.006-965 v.C.). Het koninkrijk verovert het gebied van de Filistijnen en verslaat ook andere buurvolken die vazalstaten worden. Jeruzalem wordt de hoofdstad. Rond 928 v.C. ontstaat er een lokale opstand waardoor het koninkrijk gesplitst wordt in twee delen: Juda in het zuiden, Israël in het noorden.

Vele gebeurtenissen die hebben plaatsgehad in de Bronstijd zijn met het invoeren van het schrift, voor het eerst geregistreerd. De trektochten van de Ariërs naar de Indus-vallei, de verovering van Troje, het invoeren van de wetten van Hammoerabi, de gedetailleerde beschrijving van het Egyptische leven onder de farao's, noem maar op. Hebreeuwse nomadenstammen trekken vanuit de woestijn het land van Kanaän binnen. Dit wordt ook zo beschreven in de Bijbel, die gebaseerd is op oude Hebreeuwse teksten. Wat wij tegenwoordig het Oude Testament noemen is gebaseerd op een Griekse vertaling (de Septuaginta) die dateert uit circa 250-50 v.C. Dit eerste deel van de Bijbel, nadien zou er het Nieuwe Testament bijkomen, bevat 39 boeken waarvan de eerste 5 – Genesis, Exodus, Levithicum, Numen, Deuteronomium- tal van geschiedkundige gebeurtenissen beschrijven die hebben plaatsgevonden in het Midden-Oosten. Nadien volgen er nog een 34-tal die handelen over de verovering van Kanaän tot en met de Babylonische ballingschap (6de eeuw v.C., vermoedelijk zijn toen in priesterlijke kringen Hebreeuwse teksten ontstaan, mede geïnspireerd op oude Mesopotamische bronnen). Ook de joodse religie gebruikt deze boeken, weliswaar in een andere volgorde, als de Tenach. De eerste 5 boeken noemen daar de Thora. Men spreekt hier ook over de Masoretische teksten die in de 7de-10de eeuw zouden gekopieerd zijn. De verhalen uit de koran zijn eveneens gebaseerd op dezelfde bronnen als de verhalen uit de Bijbel. Het Nieuwe Testament dat bij de christelijke religie het tweede deel van de Bijbel bevat,

[5] Semieten zijn Arabische volkeren.

beslaat een periode van een 100-tal jaren vanaf de Romeinse periode waarin Jezus werd geboren, tot aan het einde van de apostolische tijd toen de apostelen stierven.
Historici verwijzen vaak naar de Bijbel om de gebeurtenissen uit die tijd –het einde van de Bronstijd- in het Midden-Oosten te beschrijven. De Hebreeuwse teksten waarop de Bijbel is gebaseerd, kunnen dus in het rijtje geplaatst worden van de andere bronnen zoals de Ilia van Homerus en de Vedagezangen die op schrift werden gezet. Vaak werden ze pas eeuwen nadat de feiten hadden plaatsgevonden, neergeschreven wat een verklaring kan zijn voor sommige onlogische chronologieën. De historische gebeurtenissen, die vaak ook archeologisch konden geverifieerd werden, waren ook opgeschreven in de tijdsgeest van toen.

Abraham trok met zijn volk het land van Kanaän binnen. Hij kwam uit de stad Ur van de Chaldeeën, zo vertelt de Bijbel. [6] De oorspronkelijke Kanaänieten noemden hem de 'Hebreeër', dit betekent 'van de overkant' (van de Jordaan). De bijbel vervolgt dan met de periode van hongersnood in Kanaän waardoor Jakob, de kleinzoon van Abraham, naar Gosen trekt (=vruchtbaar weidegebied tussen Egypte en de Sinaï-woestijn, gesitueerd rond de stad Zarw). Hij kreeg van de 'engel' de naam Israël. Later zouden Mozes en zijn opvolger Jozua hun volk terug naar Kanaän voeren. Nadien zouden de eerste koningen komen met o.a. David en Saul. Wanneer koning David leefde kan historisch geverifieerd worden (rond 1.000 v.C.), wanneer Jozua met zijn volk vanuit Egypte naar Kanaän trok eveneens (rond 1.180 v.C.). Dit kan te maken hebben met de invallen van de Zeevolken die in het gebied rond Gosen plaatsvonden. Mozes moet dus te situeren zijn in de 13de eeuw v.C. Wanneer Abraham uit Ur wegtrok, kan vermoedelijk samenvallen met de invallen van de Elamieten rond 2.000 v.C. [7]toen de stad geplunderd werd en dit zowat het einde van de Soemerische beschaving betekende. De trektocht van zijn kleinzoon Jakob naar het land van Gosen kan mogelijk gedateerd worden in de tijd van de Hyksos-farao's. Abraham en zijn familie zouden begraven zijn in de stad Hebron, gelegen op de westelijke Jordaanoever. Verschillende auteurs halen de Bijbelteksten aan om een mogelijke verwantschap van Abraham en zijn vrouw Sara, met de Egyptische farao te verklaren. Ook de figuur van Mozes wordt door dezelfde auteurs op een of andere manier in verband gebracht met farao Amonhotep IV (= Echnaton) die het monotheïsme in Egypte introduceerde. Ondanks de vele historische details die in de Bijbelteksten worden vermeld, is enige voorzichtigheid toch geboden bij deze interpretaties.

Blijkbaar kenden de Hebreeuwse nomadenstammen die Kanaän binnentrokken maar één god, namelijk Jahwe. Ze vormden geen sedentaire landbouwsamenleving zoals vele andere volkeren van toen, maar moeten wel hun eigen wetten gehad hebben. De bekende 10 geboden van Mozes blijken geïnspireerd te zijn op de wetten van Hammoerabi. Al die Bijbelse namen, van bv. Abraham tot Mozes, moeten vermoedelijk teruggaan op belangrijke historische leiders- of priesterfiguren bij deze Hebreeuwse nomadenstammen. Deskundigen nemen dan ook aan dat het scheppingsverhaal uit Mesopotamië de Hebreeuwse traditie is binnengetreden in de loop van de tweede helft van het tweede millenium v.C.[8]

[6] Een afwijkende interpretatie wijst Urfu (=Odessa) in het bovenloopgedeelte van de Eufraat aan als Ur. Dit ligt in de berggebieden van Oost-Turkije waar ook Haran is gesitueerd. Abraham trok langs Haran toen hij naar Kanäan trok, zijn vader overleed er ook. Chaldeeën zou dan afgeleid zijn wan Chaldini (=oude benaming voor inwoners van Urarta of het latere Armenië). De periode waarin Abraham dan uit Ur/Urfu zou zijn vertrokken, valt dan samen met de inval van de Hoerrieten en de stichting van Mittani (ca 1.550 v.C.). Opvallend is ook dat het zondvloedverhaal van Noah, gesitueerd is op de berg Ararat in Armenië.

[7] Dit valt ook samen met het verschijnen van de Amorieten in de Syrische woestijn.

[8] Dit scheppingsverhaal is ontdekt op de Enûma Elisj-kleitabletten uit de koninklijke bibliotheek (Nineve, Asjoer-banipal) die in de 19de eeuw werden opgegraven door Layard. Het vertelt over de goden (Elohim, Annoenaki) die de eerste mens schapen. Zo ontstaat de Adâma (=Adam), de eerste Soemerische priester-koning uit goddelijke voorouders. Uit het nageslacht van Adam komen dan verschillende andere koninklijke dynastieën (Kisj, Ur, …).

In de Bijbel kan men ook de stamreeks van de 'eerste mens' Adam tot Noah en Abraham volgen. Uit het nageslacht van Abraham komen de 12 stammen die zich in Kanaän zullen vestigen. Volgens christelijke berekeningen kan deze 'eerste mens' rond 4.004 v. C. geplaatst worden. Uit archeologische opgravingen door Woolley blijkt dat rond die periode de stad Ur moet overspoeld geweest zijn door de zee en ook op teruggevonden kleitabletten wordt het verhaal van deze 'zondvloed' neergeschreven. Het scheppingsverhaal uit het boek Genesis moet dus door overlevering teruggaan op de voorouders van Abraham, die dan het verhaal over de zondvloed en de heropbouw nadien moet gehoord hebben uit verhalen die in zijn familie de ronde deden. Het feit alleen al dat dit verhaal kon blijven voortbestaan, wijst nog maar eens op de historische belangrijkheid van deze mensen. Dit moeten leidende figuren geweest zijn, voor de eenvoudige mensen van toen zal zeker geen stamlijst opgesteld geweest zijn.
Interessant om te vermelden is dat rond 4.300 v.C. de Uruk- of Soemerische cultuur begint. Ur lag toen aan de zee en binnen de eerste meer complexe landbouwsamenleving die er ontstaan was worden tempels gebouwd die geleid worden door de eerste priesters. Was Adam, de 'eerste mens' in de Bijbel, een van deze eerste priesters? En lag de 'tuin van Eden' –volgens het boek Genesis in het stroomgebied van de vier rivieren- in het zuiden van Mesopotamië?

<u>De mens en zijn religie</u>

In het Neolithicum begint de moderne mens zich overal te vestigen als landbouwer en veehoeder. Hij komt daarbij vaak op plaatsen terecht met een bepaalde vruchtbaarheid die eerder geologisch ontstaan is en waarbij ook het klimaat (bv. neerslag) een belangrijke invloed heeft. Deze mensen gedragen zich op basis van hun genetische erfenis: ze eten en drinken, zoeken bescherming in een soort woning, planten zich voort, zorgen voor hun kinderen. Ze zijn ook steeds nieuwsgierig en hun experimenten in de landbouw en de eerste metaalbewerking, leiden tot een grote bevolkingsgroei in bepaalde pioniersgebieden. Deze kennis zal over de generaties heen worden doorgegeven en verder verfijnd.
De eerste mensen in het voorafgaande Pleistoceen dragen al eerder zorg voor hun oudere verwanten en begraven hen na hun dood. Een vooroudercultus ontstaat waarbij vaak primitieve rituele elementen aan bod komen. Voorouders zullen de mens moeten beschermen tegen bv. de natuurelementen. Vrij vroeg beginnen afbeeldingen van een Moedergodin voor te komen. De moderne mens maakt als het ware een aparte godenwereld waarin zijn voorouders verder kunnen leven. Deze eerste religieuze rituelen worden via de eerste oertaal, en via beginnende vormen van artistieke expressie, doorgegeven van generatie op generatie.
Bij het begraven van hun voorouders worden grafgiften meegegeven die ze kunnen gebruiken in de 'nieuwe' wereld die ze binnentreden. De goden in deze wereld krijgen namen en worden afgebeeld, vaak met dierenfiguren. De goden krijgen offers om allerlei gunsten te bekomen. Wanneer de bevolking overal begint aan te groeien, zijn leidersfiguren nodig om de eerste samenlevingen bijeen te houden. Er ontstaat een vereenzelviging van deze leidersfiguren met de goden. De priester-koningen besturen de maatschappij en ontvangen namens de goden vele offers die hen rijk maken. Zij moeten in ruil wel communiceren met deze goden om de bevolking te beschermen en gunstig te stemmen. Ook bij Abraham en zijn nakomelingen waren er al gesprekken met hun god Jahweh.
In verschillende religies is de godenwereld te situeren in de hemel boven onze hoofden. Overal verschijnen grote monumenten en bouwwerken die wijzen op een 'communicatie' met de hemellichamen: ze worden opgetrokken als cirkels, of laten de koningen via trapmonumenten tot in de hemel gaan, of worden opgetrokken volgens de stand van de sterren, zelfs het opvangen van de eerste zonnestralen op bepaalde momenten wordt belangrijk. Bij de Egyptenaren werd de dood beschouwd als een vertrek naar deze godenwereld. De farao's waren zonen van de goden en keerden uit deze godenwereld weer om de maatschappij te besturen. Verschillende auteurs leggen een grote kennis van de stand van de hemellichamen bij oude culturen. De wereld van de

goden lag boven hun hoofden, en het is dus ergens logisch dat ze de zon, de maan en de sterren observeerden en er bepaalde interpretaties aan gaven.

In feite is dus religie een antwoord op een genetische reflex (bescherming), net zoals landbouw en technologie antwoorden vormden op het nieuwsgierig zijn, op het zoeken naar nieuwe voedselbronnen. Dit gebeurde wereldwijd, vaak in geïsoleerde gebieden, soms onafhankelijk van ontwikkelingen op andere plaatsen, maar werd vaak ook door bv. handelscontacten overgedragen op naburige volken. Net zoals bij de landbouw en de bronstechnologie of het schrift, ontstonden er dus wereldwijd religies vaak met eigen monumenten, eigen goden, eigen rituelen. Sommige auteurs probeerden gelijkaardige elementen die in verschillende religies werden teruggevonden (bv. bouw van tempels) te interpreteren vanuit archeologische ontdekkingen en soms ongewone en vaak letterlijke interpretaties van geschriften zoals de Bijbel. Zo lijken de aarden heuvels van de Aspero-traditie (Andes), de eerste Egyptische mastaba's, of de Soemerische ziggoerats wel op elkaar. Al deze moderne mensen hadden al een religieuze basis die verder evolueerde met deze bouwwerken. Soms gebeurde dit los van wat er op andere plaatsen gebeurde (bv. Aspero), mogelijk waren er door bv. handelscontacten tussen Egypte en Mesopotamië gelijkaardige godenheuvels gegroeid. Ook in het Indusdal werd een heuvel gebouwd, en op Kreta waren de bergtoppen de heiligdommen. De Hebreeuwse nomadenstammen van Abraham en zijn nakomelingen, hadden eveneens al hun oeroude geloof en verering van hun voorouders in een eigen godenwereld met één god, vermoedelijk geïnspireerd op de Soemerische religie. Zij nemen dit mee naar Kanaän en Egypte. Na de latere Romeinse bezetting zal het christendom tot een wereldreligie uitgroeien, de joodse basisreligie blijft een regionaal gebeuren, en de vraag kan gesteld worden of de Aton-religie in Egypte ook niet geïnspireerd is geweest door contacten met de Hebreeuwse stammen die daar een paar eeuwen vertoefden.

EGYPTE

Egypte was rond 2.000 v.C. nog niet omgeven met rivaliserende buren. Er was enkel een eenvoudige landbouwsamenleving in het zuiden (Nubië, het huidige Soedan) en in de woestijnen leefden nomadische herders. De Eerste Tussenperiode begint met de hereniging van Opper- en Neder-Egypte tot het Midden-Rijk (2.040-1.640 v.C.). Er was inmiddels een meer agressieve politiek ontstaan tegenover de buren: een deel van Nubië werd veroverd, en ook de gebieden aan de Middellandse Zee tot en met de Levant kwamen onder een Egyptische overheersing. In de 17de eeuw v.C. zijn er grote volksverhuizingen vanuit de Levant naar Egypte. Rond 1.640 v.C. stichten de Hyksos, een Semitisch volk uit de Levant, een nieuwe dynastie in Neder-Egypte (=begin Tweede Tussentijd). Het is in deze periode dat het brons geïntroduceerd wordt, men leert ook het gebruik van strijdwagens kennen. In het zuiden bleef Opper-Egypte nog onafhankelijk (hoofdstad Thebe) en ontstond het Nubische koninkrijk Kush.

Met het verdrijven van de Hyksos start het Nieuwe rijk (1.532-1.070 v.C.). Onder farao Toetmosis I kent het rijk zijn grootste uitbreiding (zie kaart). De Levant vormde een buffer tegen de agressieve staten uit Mesopotamië, en in het zuiden waren de Nubische goudertsen een gegeerd goed. Later zal Ichnaton kortstondig het monotheïsme invoeren en na zijn dood verloor Egypte de Levant aan de Hettieten (slag bij Qadesh, 1.285 v. C.). Rond 1.200 v.C. vallen de Zeevolkeren aan - vermoedelijk een coalitie van volken uit de Egeïsche eilanden, Anatolië en de Levant- die verdreven worden maar zich wel in Kanaän vestigen. Het is opvallend dat rond diezelfde periode ook Mycene verwoest wordt door de Zeevolkeren en dat toen ook na de inval van de Frygiërs er nog weinig rest van het rijk der Hettieten. Ook de invallen van de Arameeërs in Mesopotamië zorgen toen voor heel wat onrust. Na het Nieuwe Rijk volgt in Egypte de Derde Tussentijd die gekenmerkt wordt zwakke dynastieën. In het Midden-rijk was Thebe de hoofdstad geworden, en tijdens het Nieuwe Rijk werd de stad het

belangrijkste religieuze centrum. In de buurt vonden vele farao's hun laatste rust in de Vallei der Koningen.

Goud, het 'vlees der goden'

De Egyptenaren haalden hun goud uit Nubië en in ertsrijke gebieden in de oostelijke woestijn. In de culturen van Mesopotamië werd het goud gevonden aan de voet van het ertsrijke Taurusgebergte. Ook in Neolithische vindplaatsen in de oostelijke Balkan werd al vrij vroeg goud in gedegen vorm (goudklompjes) gewonnen. In de koningsgraven van Ur werden gouden sieraden teruggevonden, gouden dodenmaskers werden gebruikt in Mycene en bij de Egyptische farao's. Door moderne analytische technieken kan men tegenwoordig achterhalen waar het goud vandaan kwam.

De goudwinning in Egypte staat beschreven op papyrusrollen. De goudklompjes werden gewassen uit het allluviaal zand van geërodeerde ertsaders en in ovens met blaasmonden gescheiden van onzuiverheden die verslakt werden (=geoxydeerd). Men slaagde er bij het begin van de Bronstijd al in om door toevoeging van zout en klei, goud te winnen uit electrum, een zilver-goudlegering.

Goud was een gegeerd materiaal, het was vrij zeldzaam en inert. Het vormde dus geen bindingen met zuurstof zoals koper. Goud heeft ook een lager smeltpunt dan koper en is makkelijker te vervormen. Zo wisten de Egyptenaren al goudklompjes te hameren tussen lederen vellen tot heel dunne folies. Dit bladgoud werd gebruikt om houten beelden te bekleden (bv. graf van Toetanchamon).

In het Neolithicum was eerder het gebruik van koper op verschillende plaatsen zoals Egypte, China, Mesopotamië al breder verspreid dan goud. De eerste koperertsen werden geëxploreerd in bv. Anatolië, Egypte, de Griekse eilanden, Susa (Elam), ook de Balkan. Later zullen ook de Myceners en de Indusdalcultuur het gebruik van koper leren kennen. In de Bronstijd zal dan praktisch overal ook het gebruik en de winning van brons geïntroduceerd zijn.

Situatiekaart rond 2.000 v.C. met het Egypte van het Midden-Rijk (bruin gekleurd). Het zal in de Tweede Tussentijd geregeerd worden door de Hyksos (geel omlijnd) in het noorden, in het zuiden ligt het koninkrijk Kush (paars omlijnd) en Opper-Egypte ligt tussenin. Egypte kent zijn grootste uitbreiding bij het begin van het Nieuwe Rijk (omlijnd vanaf Kush tot de Levant). Na de woelige periode die rond 1.200 v.C. start, breekt er terug een rustige periode aan en rond 1.000 v.C. wordt Egypte op dat moment omringd door andere staatssamenlevingen: Kush in het zuiden, in het noordoosten de Fenicische steden en het koninkrijk van de Hebreeërs. In de omliggende woestijngebieden leven nog altijd nomadische herders. (uit Atlas van de Wereldgeschiedenis)

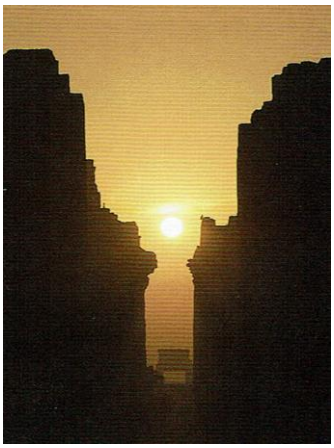
Koning Narmer met typische kroon van Opper-Egypte verslaat zijn rivaal uit Beneden-Egypte. De valkgod Horus (rechts) neemt diezelfde heerser gevangen (circa 3.000 v.C.) (uit Historia 1).

Een familieverhaal van farao's en goden

In het begin van het Nieuwe Rijk had farao Toetmosis I (18de dynastie) de grenzen van Egypte enorm verlegd. Uit zijn huwelijk met koningin Ahmozes werd hun dochter Hatsjepsoet geboren. Haar halfbroer was Toetmosis II die uit een relatie van zijn vader met een bijvrouw was geboren. Het gebeurde vaak bij koninklijke huwelijken dat er gehuwd werd met een halfzus, dit om de goddelijke bloedlijn zo zuiver mogelijk te houden. Hatsepsoet is in de geschiedenis van Egypte een belangrijk personage geworden, zij regeerde in werkelijkheid het land in de plaats van haar man. Van haar is geweten dat ze zich ook als man kleedde.
Farao's waren gekend als zonen van de zonnegod Amon-Re en dus werd Hatsjepsoet eveneens een goddelijke dochter die geboren was uit de verbintenis van de god met de moeder van Hatsjepsoet. Hatsjepsoet regeerde gedurende een periode van ongeveer 25 jaren, eerst in de plaats van haar man, nadien in de plaats van haar stiefzoon Toetmosis III, die geboren was uit de relatie van Toetmosis II en zijn bijvrouw Isis. Zelf had Hatsjepsoet geen kinderen.

In de godenwereld waar de voorouders van de farao's en van alle overleden Egyptenaren verbleven, waren er nog andere goden zoals de valkgod Horus (hemelgod) , de god van het schrift Thot afgebeeld als een ibisvogel, de god Osiris met scepter en zweep die heerste over het rijk der doden, de godin Isis was een zuster van Osiris, de godin Maät had een veer als symbool en stond voor orde en waarheid, Anoebis werd afgebeeld met de kop van een jakhals, en zo waren er nog wel een hele reeks goden die aanbeden werden. Voor de goden werden tempels gebouwd (bv. de tempel van Amon in Karnak bij Thebe), de overleden farao's werden begraven in de piramides zelf. Er werden ook tempels opgericht voor de farao's, bij een regeringsjubileum kwamen er ook paalvormige obelisken. Ook tussen de goden zelf bestonden er familierelaties, zo was bv.de godin Isis gehuwd met Osiris, de oppergod Amon was met de moedergodin Moet gehuwd.

Uit het huwelijk van Toetmosis III en zijn halfzuster Meryt-Ra werd Amonhotep II geboren, en diens zoon Thoetmosis IV werd de vader van Amonhotep III die huwde met koningin Tiye. Het was uit dit huwelijk, dat hun zoon Amonhotep IV zou geboren worden die als Achnaton zou bekend worden. En ook hij trouwde met zijn halfzus Nefertete, dochter van Amonhotep III en diens zuster Sitamon. De enige god die onder Achnaton mocht aanbeden worden, was de zonnegod Aton die afgebeeld werd als een platte schijf waaruit zonnestralen kwamen. En Achnaton was op zijn beurt weer een zoon van deze zonnegod. Achnaton wordt opgevolgd door zijn zoon Toetanchamon, die terug het veelgodendom invoert. Sommige farao's regeerden maar een paar jaar, anderen verschillende decennia. Toetmosis I begon zijn regeerperiode in 1.504 v.C. Zijn rechtstreekse nakomeling Toetanchamon regeerde tot 1.352 v.C.

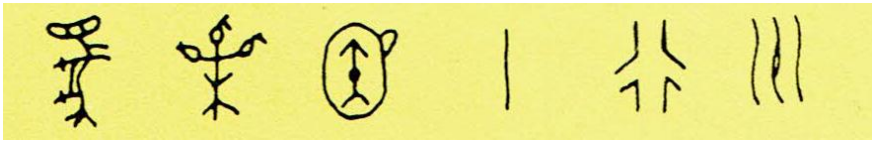
Zonsopgang tijdens de winterzonnewende of de kortste dag op 21 december, waarbij de zonnestralen recht invallen op de centrale hal van de tempel van Amon in Karnak. Dit kan beschouwd worden als een vorm van communicatie met de goden. Ook de piramides werden georiënteerd volgens de 4 windrichtingen. Tijdens de langste dag van het jaar (zomerzonnewende, 21 juni) opende de Doeat, dit is de overgangswereld die de doden moesten doorvaren om in de godenwereld terecht te komen, zijn poorten voor de overleden zielen. (uit Spiegel van de hemel).

Net zoals op andere historische plaatsen in de wereld zijn er heel wat archeologische opgravingen uitgevoerd in Egypte. Met de legers van Napoleon al trokken heel wat geleerden en kunstenaars mee die alles vastlegden wat ze gezien hadden. Dit werd de basis voor *Description de l'Egypte*. De ontcijfering van het hiërogliefenschrift werd pas mogelijk met de ontdekking van de bekende steen van Rosette die in 1799 aan de Nijlmonding werd teruggevonden. Door te vergelijken met Griekse teksten op deze steen, kon Champollion in 1822 al de namen van enkele farao's ontcijferen. Het is dankzij de hiërogliefen dat we heel wat te weten zijn gekomen over de geschiedenis van Egypte. In de 19de eeuw waren opgravingen vaak ook schatgraven, er waren echter ook meer wetenschappelijke expedities (bv. Pruisische expeditie, expedities van de Fransman Mariette en later van William Petrie). Het plunderen van graven was eigenlijk ook al begonnen ten tijde van de farao's zelf.

<u>De moderne mens en zijn schrift (vervolg)</u>

Rond 1.600 v.C. ontstaat in China een onafhankelijk pictografisch schrift, dat de basis zou vormen voor het huidige moderne Chinese schrift. In de Levant verschijnt dan ook een veel eenvoudiger fonetisch alfabet (28 letters, Proto-Kanaänitisch) waar rond 1.000 v.C. allerlei varianten op ontstaan zoals het Fenicische en het Aramese alfabet, ook de eerste Arabische geschriften. Het

Aramees zou nadien het belangrijkste schrift van het Midden-Oosten worden, het Fenicisch zal de basis vormen voor o.a. het Grieks en het Latijn.
In Midden-Amerika ontstond een eigen hiërogliefenschrift bij de Olmeken, terwijl in de Andes nooit een schriftsysteem tot ontwikkeling is gekomen.

Enkele Chinese pictogrammen uit de periode van de Shang-dynastie die de woorden 'paard', 'kastanje', 'koker', 'tien', 'lopen' en 'eiland in rivier' voorstellen (uit 7000 jaar wereldgeschiedenis)

Door contacten tussen beschavingen via handel, migraties, inval en verovering, konden ze beïnvloed worden. Er konden zo elementen van een beschaving worden overgenomen door een andere, wat kon leiden tot aanpassingen, mengvormen en versmelting, ook tot het volledig overnemen van bv. een god, een kunstvorm, landbouwtechnieken, of in dit geval van een schriftsysteem. Dergelijke schriftsystemen werden vooral door een beperkte elite gebruikt.

EUROPA

Bij het begin van de Bronstijd zijn er enkel nog in Noord-Europa de Fins-Oegrische jager-verzamelaars actief. Elders in Europa hebben de oorspronkelijke jager-verzamelaars door bv. handelscontacten de landbouwgebruiken uit de vruchtbare Halve Maan leren kennen. Men kent rond 2.000 v.C. enkele eenvoudige landbouwsamenlevingen die bestaan uit stammen en families die verspreid leven in dorpen en gekenmerkt worden door dezelfde regionale gebruiken en die in de Vroege Bronstijd blijven bestaan (men spreekt dan van de Vroege Bronstijdculturen):

-de Laat-Neolithische standvoetbekerculturen in Oost-Europa[9]

-de Nordische Laat-Neolitische cultuur rond Denemarken

-de Laat-Neolithische klokbekerculturen in West-Europa (Frankrijk, de Nederlanden, Iberisch schiereiland, de Britse eilanden)

-de grafkeldercultuur (herders) in het gebied ten noorden van de Zwarte Zee en de Kaspische Zee

-de Unetice-cultuur in Midden-Europa (Duitsland) met het eerst bekende gebruik van brons in Europa

In Italië en de Balkan zijn al de eerste Europese complexe landbouwsamenlevingen gevormd, ook met hun specifieke Bronstijdculturen.

In de Bronstijd ontstaan dan bijna overal in Europa complexe landbouwsamenlevingen/ hoofdmanschappen met een krijgerselite die bronzen wapens gebruikt en deze meenemen wanneer ze begraven worden. De gemeenschap bestaat nu soms uit duizenden mensen, en uit de oudste families wordt een hoofdman gekozen. Tin was niet altijd regionaal voorhanden en er ontstaat een

[9] Op te merken valt dat deze Laat-Neolitische culturen samenvallen met het eerste verspreidingsgebied van de Slaven, Germanen en Kelten in Europa. De grafkeldercultuur valt samen met het steppegebied ten noorden van de Zwarte Zee waaruit ca 5.000 jaar geleden nomaden met kar en paard o.a. naar het westen en het zuiden trekken.

lange-afstandshandel wat als effect ook had, dat de verspreiding van ideeën en gebruiken vergemakkelijkt werd. Rijke tinertsen werden o.a. gevonden in de streek van Cornwall (Verenigd Koninkrijk) en in Bretagne.

In de gewone graven werden slechts bescheiden grafgiften zoals proviandresten, aardewerk en vuurstenen messen teruggevonden. De rijke elite werd begraven onder kunstmatig aangelegde aarden heuvels, afhankelijk van de regio omringd met palen of uitgegraven greppels met een opgeworpen aarden wal. Deze grafheuvels hadden vermoedelijk ook een rituele functie. De overledenen zijn begraven met opgetrokken knieën en liggen op hun zijde met hun gezicht naar de opkomende zon in het oosten. Vaak werden kostbare bronzen voorwerpen om rituele redenen in rivieren en moerassen gegooid of in offerkuilen begraven. In sommige delen van Europa bleven de megalitische grafkelders uit het Neolithicum behouden. In Stonehenge wordt de belangrijkste bouwfase afgerond rond 2.000 v.C.

Vanaf 1.350 v.C. worden in Hongarije voor het eerst mensen gecremeerd en hun assen worden bewaard in urnen die met honderden op een urnenveld geplaatst worden. Het is nog niet duidelijk waarom het begraven van mensen vervangen werd door het verassen in brandkuilen en brandstapels. De rijke elite wordt nog steeds begraven met rijke grafgiften zoals bv. bronzen sieraden. De Urnenveldcultuur had zich tegen het einde van de Bronstijd over het grootste deel van Europa verspreid. Dit valt wel samen met de eerste Keltische migratiegolf (West-Europa en Noord-Spanje, vanaf 1000 v.C.). Vanaf ca 1.200 v.C. zal ten zuiden van de Utinice-cultuur, in de regio rond de Donau, de Halstatt-cultuur ontstaan.

Vergelijkt men de introductie van de landbouw in Europa met wat er elders gebeurde:

-in de Balkan en Italië zijn er al de eerste boeren rond dezelfde periode als in Egypte, Kreta en het Indusdal. In de bronstijd zijn er de eerste Europese complexe landbouwsamenlevingen, terwijl in de Indusvallei en op Kreta dan al staatssamenlevingen gevormd zijn (in Egypte zelfs al 1.000 jaar eerder). Men heeft er al de paleizen van Knossos, de luxueuze koningsgraven gebouwd op mastaba's en de piramide van Cheops in Egypte en in Mohenjo-Daro wordt er een volledige stad gebouwd met stenen huizen voorzien van riolering. In het rijk van Ur zijn dan ook al de eerste ziggoerats gebouwd en gebruikt men al eeuwen een pictografisch schrift.

-in Midden-Europa ontstaat de bandkeramiekcultuur (=eenvoudige landbouwsamenleving) op hetzelfde moment als in China. Pas in de Bronstijd ontstaan de eerste complexe landbouwsamenlevingen in Europa, terwijl er in China op dat moment al de Shangdynastie bestaat.

Men kan dus zeker stellen dat de evolutie van de landbouw in Europa eerder traag is verlopen, vermoedelijk door de minder geschikte omgeving (bossen) en klimaat. De daarmee gepaard gaande bevolkingsstijging is dan ook minder snel verlopen.

Op het einde van het Neolithicum ontstaat er een opvallende cultuurbeweging die zijn oorsprong in het steppegebied ten noorden van de Zwarte Zee aan het stroomgebied van de Dnjepr lijkt te hebben. Dit moeten rondtrekkende herders geweest zijn op zoek naar steeds nieuwe weidegrond. Ze kenden al als eerste het paard als gedomesticeerd dier. Ze hadden de landbouw pas laat leren kennen en beginnen zowat gans Europa te bevolken, in de periode dat ook het gebruik van koper en nadien van brons er ingang vindt. Het is ook een periode waarin de bevolking sterk aangroeit en er een overgang naar hoofdmanschappen ontstaat. Dit alles kan verklaren waarom pas toen de Indo-Europese taal zich massaal verspreidt. In de Late Bronstijd komen ook begrafenisgebruiken zoals het

verbranden uit meer oostelijke richting. Ook het begraven van overleden mensen onder metershoge grafheuvels (kurganen) was al 6.000 jaar geleden bekend bij de herdersvolkeren ten noorden van de Zwarte Zee. De Kelten verspreiden zich dan over West-Europa en Noord-Spanje.

Men kan zich de vraag stellen of de verspreiding van de nomaden met hun paarden en karren 5.000 jaar geleden, en van de Urnenveldcultuur een paar eeuwen later, iets met elkaar te maken hebben. En kan men in een periode van bevolkingstoename dan spreken van een eerste 'verovering' van Europa –door deze culturen- waarbij één of meerdere hoofdmannen de nieuwe complexe landbouwsamenlevingen moeten aansturen? Op sommige plaatsen in Europa (bv. Stonehenge) ontstaan dan weer al vlugger dit soort samenlevingen dan op andere plaatsen. En de geschiedenis herhaalt zich, want de nieuwe Europese culturen zullen op hun beurt ook de rijke beschavingen van hun buren beginnen aanvallen. Dit gebeurt eigenlijk zowel bij het begin van de Bronstijd (Hittieten, Myceners) als meer naar het einde van de Bronstijd (Frygiërs, Doriërs, de Zeevolken).

De **Indo-Europese talen**

In het vruchtbaar steppegebied ten noorden van de Zwarte Zee werd de landbouw geïntroduceerd zowat 6.000 jaar geleden. Rond dezelfde periode werd het paard er gedomesticeerd. Vanaf 5.000 jaar geleden blijken hun begrafenisgebruiken zich over de rest van Europa te verspreiden. Er ontstaan ook nieuwe vormen van aardewerk: standvoetbekers meer in het oosten van Europa en klokbekers meer in het westen. De plaatselijke bevolking, eigenlijk jager-verzamelaars die al eerder met landbouw vertrouwd waren, mengt zich met de rondtrekkende herdersvolken uit het steppegebied. Hierbij nemen ze ook hun taal over: het Indo-Europees dat de Neolitische oertaal vormt waarvan de meeste Europese, Iraanse en vele Indische talen afstammen. Ten noorden van dit steppebied (Rusland, het Baltisch gebied) zullen uit dit Indo-Europees de Slavische talen en Baltische talen ontstaan. Naar het westen ontstaan de Germaanse en Keltische dialecten en de Indo-Europese herders trekken ook naar de complexe landbouwsamenlevingen van Italië en de Balkan[10] en hier ontstaan dan de Italische, een deel van de Slavische talen en enkele Balkantalen (Illyrisch, Grieks en Thracofrygisch). Naar het oosten toe ontstaan uit de Indo-Europese oertaal het Hittitisch, de Indo-Arische talen (=Sanskriet[11]) en de Iraanse talen. Bij hun vlotte verspreiding over Europa moeten ze zeker gebruik gemaakt hebben van hun paarden en wagens.

Taalonderzoek heeft aangetoond dat al deze talen geëvolueerd zijn uit de Indo-Europese oertaal. Sommige van deze talen zijn uitgestorven: het Thracisch werd gesproken in Thracië (=het oosten van de Balkan, huidige Bulgarije) en het Frygisch in het westelijk deel van het Hittitische rijk, het Illyrisch in het westen van de Balkan (enkel het Albanees is hiervan nog een laatste overblijfsel). Uit het Italisch kwam het Latijn voort en later de verschillende Romaanse talen. Het Keltisch leeft nu nog slechts voort in Wales, Schotland, Ierland en Bretagne.

Rond 2.000 v.C. trokken de Indo-Europese Hittieten Anatolië binnen en stichtten er een rijk dat herhaaldelijk de rijken in Mesopotamië zal binnenvallen en ook in conflict komt met Egypte. Vanaf 1.500 v.C. trekken de Ariërs naar de Indus-vallei en van hieruit naar het noorden van India. En ook de Myceense Grieken zorgen na hun verovering van het Griekse schiereiland voor de ondergang

[10] Vermoedelijk rond 2.000 v.C. In: De Oude Belgen.

[11] Sanskriet is de taal van de Ariërs die eerst de Indusvlakte en nadien Indië binnentrekken. De verwantschap met de Europese talen volgt o.a. uit 'petar' (=ader), 'ayas' (=ijzer), 'pets' (=voet), 'satem' (=honderd).

van de Minoïsche beschaving op Kreta. In Egypte regeert een vreemde Hyksos-dynastie. Overal verschijnen er strijdwagens voortgetrokken door paarden. Uit het Myceens evolueert het huidige Grieks. Van het Oud-Perzisch (=Avestisch) stammen o.a. het huidige Perzisch (Farsi), het Koerdisch en het Pasjtoe (in Afghanistan).
In het noorden van Scandinavië komen de plaatselijke jagers-verzamelaars niet in contact met de Indo-Europese herders en blijft de oude Fins-Oegrisch taal bestaan. Hieruit zullen later het Fins, Hongaars en het Ests ontstaan. Ten zuiden van de Zwarte Zee en de Kaspische zee hadden de Semieten een beschaving opgebouwd in de vruchtbare Halve Maan en in Egypte. Het Semietisch wordt er de inheemse prototaal.
In Europa vormt ook het Baskisch een aparte taal die niet uit de Indo-Europese oertaal is geëvolueerd. Mogelijk kan dit te maken hebben met de meer geïsoleerde ligging achter de Pyreneeën, waardoor de plaatselijke jager-verzamelaars niet in contact kwamen met de taal van de steppeherders.

In de periode dat in en rond de vruchtbare Halve Maan zich wereldbeschavingen ontwikkelen in Mesopotamië, Egypte, Kreta en de Indus-vallei, ontstaan dus op verschillende plaatsen in Europa de eerste complexe landbouwsamenlevingen. Een Indo-Europese cultuur met als kerngebied het noorden van de Zwarte Zee (tussen Oeral en Karpaten) zal zich op het einde van het Neolithicum verspreiden over zowat gans Europa en het gebied ten oosten van Mesopotamië. Hun paarden en wagens spelen daarbij een belangrijke rol. En de geschiedenis herhaalt zich: al deze oude staatssamenlevingen krijgen het hard te verduren van de nieuwkomer. In de gebieden waar de Indo-Europese cultuur de bovenhand krijgt, worden gebruiken zoals begrafenisrituelen, het berijden van paarden[12], het ten strijde trekken met strijdwagens, overgenomen door de plaatselijke bevolking. Op plaatsen zoals op Kreta –de Minoïsche cultuur was trouwens zelf niet Indo-Europees van oorsprong- en in de Indusvallei, laten de Indo-Europeanen wel hun taal achter maar nemen zelf veel van de rijke lokale cultuur over.

[12] Pas vanaf 1.500 v.C. kwam de ontwikkeling van hoofdstel en bit waarna men paarden zelf kon berijden.

Verspreiding van de Indo-Europese talen (uit Atlas van de Europese talen). Op dit kaartje is helemaal rechts de Dnjepr en de Zwarte Zee te zien. De Indo-Europese volkeren waaruit later het Keltisch en Italisch sprekende volkeren zullen evolueren trekken een tijd samen langs de Donau en splitsen zich dan wanneer de laatsten de Alpen oversteken. De verschillende talen zullen zich als een soort regionale taal dus verder ontwikkelen van zodra de oorspronkelijke steppevolkeren zich blijvend ergens vestigen. De op deze figuur aangeduide taalgroepen geven de verspreidingsrichtingen aan vanuit het Indo-Europese kerngebied.

Het ontstaan van een prototaal zoals het Indo-Europees en het Semietisch, in het Neolithicum en zelfs Mesolithicum, moet te maken hebben met de groeiende landbouwsamenlevingen. Uit families van enkele tientallen personen kon een landbouwsamenleving ontstaan van enkele honderden tot duizenden mensen. Deze prototalen moeten zelf in het Pleistoceen geëvolueerd zijn uit de eerste talen van de jager-verzamelaars (Homo Sapiens) in Europa, Azië en Afrika.
Met verdere migraties in de Bronstijd dringen dominerende samenlevingen hun taal op aan andere (taalverdringing). Zo verspreidt het Indo-Europees zich over nagenoeg gans Europa, en de gebieden ten zuiden van de Zwarte Zee en de Kaspische Zee.
Naast het Indo-Europees en het Semietisch vormt het Sino-Tibetaans de derde belangrijke Neolitische prototaal. In het Andesgebergte beginnen zich dan de indiaanse dialecten te ontwikkelen (later ook in Midden-Amerika).
Het is in de Bronstijd dat het Akkadisch -één van de Semietische talen- in Mesopotamië meer en meer vervangen wordt door het Aramees, de taal van de Amorieten. Deze taalinvasie volgt dus op eerdere invallen en kan vergeleken worden met de Indo-Europese taalinvasie uit het noorden.
Naast het Aramees zullen later nog het Fenicisch en het Hebreeuws als belangrijke Semietische talen verschijnen. Ook het Arabisch is een Semietische taal.

Nagebouwd Frans woonhuis uit de Bronstijd met lemen muren, rieten dak, trap naar de graanzolder. (www.archeosite.be). In de langwerpige woning woonden mens en dier samen. De bakoven en pottenbakkersoven bevonden zich buiten.

In de bronstijd raakt het gebruik van de bronstechnologie op verschillende plaatsen in de wereld bekend. De eerste staatssamenlevingen uit het Neolithicum verdwijnen of worden vervangen door nieuwe, vaak door invallen te paard van hun buren (=complexe landbouwsamenlevingen). Elders ontstaan nu pas de eerste staatssamenlevingen (China) of de eerste complexe landbouwsamenlevingen (Europa en Midden-Amerika (al eerder in Zuid-Amerika)). De moderne mens staat aan de vooravond van de ijzertechnologie (zie De mens en zijn materialen in het Holoceen (Ijzertijd)).

Het leven in de Bronstijd

Tot nog toe waren onze streken eerder dun bevolkt en probeerden we de verschillende facetten van het leven in de verschillende geologische tijdvakken eerder op een algemene wijze te schetsen.[13] Vanaf de Bronstijd zal deze analyse eerder voor onze streken zelf besproken worden. We geven hieronder nog even de belangrijke meer algemene evoluties die eerder besproken zijn, op een rijtje.

Van de opeenvolgende wijzigingen in het woonklimaat in de verschillende geologische tijdvakken, van het ontstaan van het eerste leven tot het verschijnen van de moderne mens zijn er kleine (toevallige) genetische veranderingen geweest die tot een groot evolutionair voordeel leidden,

[13] Zie o.a. de mens eet, drinkt, ademt en slaapt-de mens verplaatst zich-de mens en zijn ziektes-…

hebben kleine technologische stappen zoals het ontdekken van het vuur, van het bewerken van stenen, of van het maken van aardewerk beeldjes, het opstarten van handelsactiviteiten, andere voordelen opgeleverd die de menselijke soort in stand kon doen houden. Ook maatschappelijke en rituele stappen, zich vaak uitende in cultuurfenomenen, kunnen hierbij gevoegd worden. De eerste evolutionaire stappen zouden genetisch worden doorgegeven van generatie op generatie, de tweede meer van experimentele aard zouden –zowel op het gebied van landbouw, technologie als religie- als een soort bagage van familie tot familie mondeling worden doorgegeven. Met de ontdekking van de landbouw en de veeteelt zou de moderne mens in het Neolithicum evenwel een explosieve groei kennen met vooral een bevolkingsaangroei die dan weer leidde tot allerlei nevenfenomenen die de jager-verzamelaars wellicht nooit zouden gekend hebben: de ontdekking van het wiel, van het schrift, van metaalbewerking en het bronsgieten, van het bouwen van grote monumenten, … Deze bevolkingsgroei nam een periode van 2.000 tot 3.000 jaren in om de samenleving te laten evolueren tot een complexe landbouwsamenleving/hoofdmanschap of een staatssamenleving. Hoofdmannen, priesters, koningen maakten het mogelijk om recht en orde te handhaven in de steeds complexere maatschappij van toen. Ze maakten hierbij gebruik van het oude rituele geloof van de gewone mens waarbij ze zich vaak zelf een goddelijke status voorzagen met een win-win voor iedereen: hun onderdanen voelden zich veilig tegenover de goden en mogelijke indringers, en zelf werden de leiders beloond met landbezit, vaak ook met de eerste belastingsvormen, met een praalgraf.

In China start de gierstteelt in een vruchtbaar löss-gebied met een gematigd klimaat langsheen de Gele Rivier en een samensmelting met rijstbouw. In Midden-Amerika wordt dit het verbouwen van maïs in vruchtbare riviervlaktes met slib in het tropisch regenwoud. Zuid-Amerika kende al vroeg vissersdorpen met de teelt van knolgewassen en het weiden van lama's en alpaca's in het nabijgelegen Andesgebergte. En in het Indus-dal ontstaan de eerste nederzettingen in de omliggende bergen waar kuddes grazen, er komen handelscontacten met de graanverbouwende dorpen langsheen de Indus. In Kreta en op het Griekse schiereiland heerst een mediteraan klimaat met een eerder bescheiden landbouwgrond. De vele eilanden doen een cultuur van zeehandel ontstaan.

De eerste landbouwnederzettingen met nadien gedomesticeerde kuddedieren ontstaan in de vruchtbare Halve Maan. Dit gebeurde eigenlijk meer in een bergachtige vochtige streek, en pas nadien door aanleg van irrigatiekanalen in het vruchtbare maar droge gebied tussen Tigris en Eufraat. Ook in de Indus-cultuur, in Catal Huyuk, in het Andesgebied, lijkt iets gelijkaardigs gebeurd te zijn met dus eerste nederzettingen in een bergachtig gebied met meer neerslag, met nadien een uitbreiding naar de omgeving via irrigatiewerken. Regen en water waren trouwens een van de belangrijke voorwaarden bij het ontstaan van de landbouw. Het is in de lagergelegen bergzones dat de eerste landbouwers hun kudden lieten grazen en dat de wilde granen en peulen konden groeien in de bossen. Ook in het bergachtige Griekse schiereiland is vermoedelijk zo ook alles gestart.

Het is niet altijd duidelijk wat er eerst ontstond, maar altijd moet er in een bepaald gebied een vruchtbare bodem zijn, een gunstig klimaat met voldoende neerslag, er moeten domesticeerbare dieren en planten beschikbaar zijn, én de moderne mens moet er beginnen experimenteren. In bv. China is dit zo vlugger kunnen leiden tot de eerste landbouwsamenlevingen dan op andere plaatsen. Op andere plaatsen begon dit vroeger maar verliep alles ook trager. Vermoedelijk is wereldwijd het sedentaire leven gestart met de eerste graanvelden die men diende te bewerken, nadien met het 'sedentair' worden van de getemde diersoorten. Over welke dieren en planten het toen voor het eerst ging, en wanneer dit opstartte, had uiteindelijk te maken met het gebied waarin de jager-verzamelaars zich toen bevonden. Het is opvallend dat dit vaak ergens meer geïsoleerde gebieden waren: aan de kust, omringd door bergen of woestijnen, of door een tropisch regenwoud, soms ook

een (schier)eiland. Vormde deze isolatie een extra trigger om de mens van toen te laten starten met zijn landbouwexperimenten? Bijvoorbeeld omdat het voedselaanbod voor de concurrerende jagers-verzamelaars minder aanwezig was?

Een andere vraag die kan gesteld worden is waar dat de eerste domesticaties onafhankelijk van andere plaatsen gebeurden, en hoe die dan in de omgeving verspreid werden. In China en in Midden-Amerika is bv. de landbouw van respectievelijk gierst en maïs lokaal tot stand gekomen. Er zijn aanwijzingen dat via handelscontacten er een verspreiding van maïs is opgetreden naar het Andes-gebied. En ook voor de Indus-vallei lijken contacten met Mesopotamië tot de eerste verbouwing van graan te hebben geleid, net zoals dit vermoedelijk gebeurde in Kreta en op het Griekse schiereiland door contacten met Mesopotamië, Anatolië en Egypte.

Hetzelfde kan gezegd worden voor de bronstechnologie. Ofwel ontstond deze technologie op een bepaalde plaats onafhankelijk van elders en was de kennis van de kopertechnologie, het gebruik van vuur en hout, de beschikbaarheid van tinertsen én het experimenteerwerk van de moderne mens vereist. Ofwel werd de technologie verder verspreid door contacten met andere volken. Zo verspreidden de Kretenzers en de Myceners de door Egypte ontwikkelde bronstechnologie, die deze laatste vermoedelijk zelf door contacten met Mesopotamië hadden overgenomen en verder verfijnd.

Bij het begin van de Bronstijd hebben verschillende landbouwsamenlevingen al een enorme vlucht vooruit genomen. Het verst staan op dat moment de beschavingen die rond de vruchtbare Halve Maan tot stand zijn gekomen: Kreta, de Indusvallei, Egypte, Ur. Later zullen andere complexe landbouwsamenlevingen hun buren binnenvallen en nieuwe rijken stichten, ze nemen hierbij elementen van de vorige cultuur over. De Myceners deden dit op Kreta, de Ariërs in de Indus-vallei. Opvallend in al die maatschappijvormen van meer dan 3.000 jaar geleden is de enorme kennis die de mens toen al opgebouwd had in allerlei domeinen, het hoge artistieke niveau dat zich uitte in kunstvoorwerpen en fresco's, het floreren van de zeehandel en het ontluiken van een sociaal systeem waarin landbezit en het opleggen van belastingen al centraal stond. En net zoals in de tijden lang voordien waren het de goden en de voorouders die vereerd werden en een bindend element vormden voor dit sociale systeem.

Onze streken in de Bronstijd

Bij het aanvangen van de Bronstijd[14] –die dus de periode van 2.200 tot 800 v.C. bestrijkt- zijn in en ronde de vruchtbare Halve Maan diverse beschavingen ontstaan die alle gebaseerd zijn op het introduceren van de landbouw en de hiermee gepaarde gaande veranderingen in de leefgewoonten van de oorspronkelijke jager-verzamelaars die er leefden. Deze veranderingen dringen pas later door in Europa dan in de vruchtbare Halve Maan en omgeving (Kreta, Egypte, Indusvallei) waardoor er in het Neolithicum aanvankelijk nog maar eenvoudige landbouwsamenlevingen bestaan. Uit archeologische vondsten in onze streken blijken vooral resten van gereedschappen en van aardewerk teruggevonden zijn. Vooral de karakteristieke vorm en versiering van het aardewerk wijst erop dat we hier in het Neolithicum in de invloedssfeer van verschillende Europese culturen zijn geweest. Ook hier zijn de jager-verzamelaars dus op een of andere manier in contact gekomen met de eerste landbouwgebruiken. Over hoe dit juist gebeurd is, kunnen verschillende vragen gesteld worden. Zochten de mensen die in andere streken van Europa eerder met het sedentaire leven begonnen waren, nieuwe woongebieden en verdreven ze hierbij de oorspronkelijke jager-verzamelaars? Een

[14] Bijdragen van de Archeologische Dienst Waasland, I, 1988, P.16. De indeling in Steentijd, Bronstijd en Ijzertijd is naar een ontwerp van de 19de eeuwse Deense archeoloog C.J. Thomsen.

mogelijkheid is ook dat er een vermenging optrad tussen beide populaties. Of waren het gewoon handelscontacten waarbij men steeds op zoek was naar beschikbare steensoorten, mineralen, metaalertsen? Het was toen in elk geval de periode dat de beschavingen rond de Middellandse Zee al druk een zeehandel voerden, en dat het voor de bronsproductie nodige tin een gegeerd goed was waarvoor lange reizen ondernomen werden. Vermoedelijk deden ook slechte oogsten of uitgeputte landbouwgronden de eerste boeren migreren naar betere plaatsen.

In het Waasland wonen er in het Neolithicum vooral langs de Schelde verschillende stammen, die zich soms ook meer landinwaarts bewegen. In het huidige poldergebied was een veenvorming bezig, ten zuiden ervan was na de laatste Ijstijd een loofbos ontstaan, op een zandleemlaag. In het Meetjesland was een gelijkaardig patroon ontstaan met dus een deel veenvorming meer noordelijk en loofbossen meer zuidelijk, maar nu op een zandlaag. De eerste boeren vestigen zich er ook langs de Oude Kale en in de buurt van de lokale stuifzandruggen. In het beboste zandleemgebied van Halen en omgeving ontstaat de eerste bewoning vooral langs de Demervallei. Ook in het Pajottenland met bossen op een leemlaag zijn er sporen van een Neolithische bewoning teruggevonden op de hoger gelegen getuigenheuvels.

Vanaf ongeveer 5.000 jaar geleden worden geleidelijk aan begrafenisrituelen (de eerste grafheuvels), strijdhamers en standvoetbekers overgenomen van volkeren te paard uit het kerngebied ten noorden van de Zwarte Zee. Onze streken werden ook beïnvloed door de Klokbekercultuur die meer vanuit het zuiden kwam.

Vroege en Midden-Bronstijd (2.200-1.200 jaar v.C.)

De Bronstijd valt ongeveer samen met de tweede helft van het Subboreaal. De vegetatie hier is nog dezelfde van deze gevormd in het Neolithicum: hazelaar, eik, mengbos, els, berk en den. Er verschijnt ook meer haagbeuk. [15] Er heerst een gematigd klimaat en het gemiddelde hoogwaterpeil stijgt nu langzamer dan in vorige perioden en situeert zich meer in de buurt van het huidige zeeniveau.[16] Het waterpeil komt hoger te liggen tijdens de Duinkerken 0-transgressie[17] die ongeveer gedateerd is tussen 2.000 en 1.500 v.C. De aardewerkculturen uit het Late Neolithicum zetten zich verder in de Bronstijd. Vanaf ongeveer 1.800 v.C. spreekt men hier ook van de Hilversumcultuur.

[15] J.P. Dejonckeere, Geografisch-landschappelijke studie van Groot-Beveren, Vormingskursus 'Gidsen in het Land van Beveren', 1986

[16] Geschiedenis der Nederlanden, Deel 1, 1977

[17] A. Verhulst, M.K.E. Gottschalk, Transgressies en occupatiegeschiedenis in de kustgebieden van Nederland en België, 1980. Transgressies zijn fenomenen die leiden tot langdurige hoogwaterstanden aan de kustgebieden. Er zijn verschillende hypotheses die transgressies verklaren of er een verband mee hebben, bv. stormvloed, een tektonische daling van het kustgebied, zachte winters en veel regen. De kustgebieden komen gedurende langere tijd onder water te staan en er bezinken kleideeltjes. In transgressieperiodes is er verhoogde veenvorming in de gebieden die onder water komen te staan. Er is ook een verband met de lokale bewoningsgeschiedenis waarbij mensen naar drogere plaatsen trekken. Bij regressieperiodes trekt de zee zich terug. Deze transgressieperiodes beïnvloeden eveneens de mondingsgebieden van rivieren zoals de Schelde. Ook elders moeten deze fenomenen zich hebben voorgedaan zoals blijkt in China (de Gele rivier), Egypte (Nijldelta) en in Mesopotamië (Tigris en Eufraat). De gebruikte tijdsschalen voor de transgressies komen uit Winkler Prins, Geschiedenis der Nederlanden, deel I, 1977.

De beperkte archeologische vondsten uit deze periode in het Waasland [18]hebben o.a. betrekking op volgende vondsten:

- een bronzen speerpunt (40 cm lengte, Temse, Schelde), een klingzwaard (Zwijndrecht, Melselepolder[19]), bronzen bijlen uit de Durmevallei (o.a. Tielrode, Waasmunster[20]). Deze bronzen bijlen werden geproduceerd in een gietvorm, en kunnen vaak in verband gebracht worden met import uit Zuid-Engeland of Noordwest-Frankrijk. Dragers van de Hilversumcultuur die zich in de Midden-Bronstijd over het Scheldebekken verspreidden, worden aanzien als oorspronkelijke immigranten uit Zuidoost-Engeland.[21]
- sporen van grafheuvels (Sint-Gillis, Kluizenmolen, Reepstraat)[22], Haasdonk (Fort), Beveren (Nerenhoek)[23], Vrasene (Provinciale Baan) en Kemzeke. Eind 2004 brachten graafwerken in Kruibeke (Hogen Akkerhoek) in de buurt van de Zwaluwbeek een grafcirkel voorzien van 2 greppels aan het licht. In de binnenste gracht werden scherven teruggevonden uit de Vroege en Midden-Bronstijd. In de buitenste gracht (diameter ongeveer 27 m) werden scherven uit de Late Bronstijd opgegraven. Centraal binnen de 2 greppels werden crematieresten teruggevonden die echter geen deel uitmaakten van de originele grafheuvel maar er later aan toegevoegd werden. [24]
- in 2010 werden er te Sint-Gillis (Kluizenmolen) paalresten ontdekt van 12 hoevegebouwen, wat een vrij uitzonderlijke vondst is voor Vlaanderen. De hoeven waren langwerpig (tot 20 m lang) en hadden een rieten dak en vlechtwerk/leemwanden. In de onmiddellijke buurt werd eveneens een brandrestengraf aangetroffen, met menselijke crematieresten in een kuil. Opvallend hierbij was de selectieve depositie van de resten (er bevonden zich geen schedelfragmenten). De typologie van de woningen wijst op de Midden-Bronstijd, terwijl 14C-dateringen op houtskoolmonsters uit de paalsporen eerder op de Late Bronstijd wijzen. Er lijkt dus een kloof van een paar eeuwen te zijn tussen de aangetroffen waterputten en de hoevegebouwen. Deze site bevindt zich ten zuiden van de E34 en grenst aan de Reepstraat. De woningen hebben een typische geometrie en oriëntatie. Zo vertonen ze paalsporen met een tussenafstand van 2 m (woongedeelte) en van 1 m (stallen). De vroegere tweeschepige

[18] H. Thoen et al, Temse en de Schelde, 1989, P.45 en L. Vanhaeke, Bodemvondsten in het Waasland, 1970, P.19. Het is in deze bijdrage niet de bedoeling om alle archeologische vondsten te beschrijven wat ons te ver zou voeren. De meest illustratieve vondsten probeerden we wel op te sommen.

[19] D.Verelst, Geschiedenis van Zwijndrecht en Burcht, 1990, P.66-67. Dit zwaard zou mogelijk bewaard worden in het Koninklijk Museum voor Kunst en Geschiedenis (Jubelpark). Er zijn verder weinig vondstgegevens bekend. Zie ook E. Warmenbol, De bronstijd in het Antwerpse: bronzen bijlen uit Schelde en Schijn, Het ontstaan van Antwerpen, 1987, P.66.

[20] M. Dewulf, Oude en recente paleontologische en archeologische vondsten in het Land van Waas en omgeving, AOKLVW, deel 72, P.181. Hierin wordt de vondst in 1954 van een bronzen bijl (lengte 7 cm) tijdens een ontzaveling in Waasmunster-Sombeke beschreven. Op deze belangrijke site werden nog andere archeologische ontdekkingen gedaan. Er werd gegraven tot 3,5 m diep. K. Verlaeckt stelt zich in Annalen, deel 93, enkele vragen hierbij over de gebruikte namen die Dewulf gaf aan de verschillende lagen van het bodemprofiel, ook over de metallurgische aard van de bijl (brons of koper?).

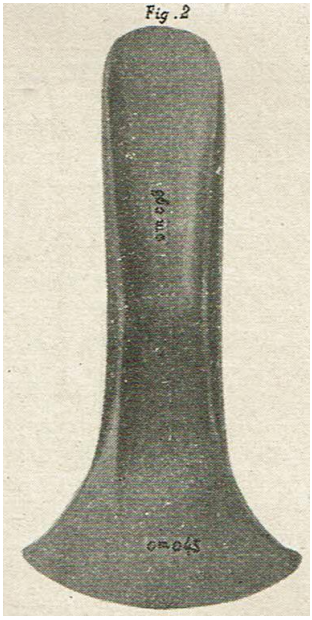
[21] E. Warmenbol, De bronstijd in het Antwerpse: bronzen bijlen uit Schelde en Schijn, Het ontstaan van Antwerpen, 1987, P.60.

[22] Het Vrije Waasland, 5.4.1991, Bij graafwerken in 1989 op de ambachtelijke zone Kluizenmolen in de Reepstraat werden kringgreppels van 2 grafheuvels ontdekt.

[23] J. Van Vaerenbergh, J.P. Van Roeyen, Annalen van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, 2007, P.383-84. Bij graafwerken voor de bouw van een waterzuiveringsstation in de omgeving van de Beverse Beek werd een grafcirkel met 2 kringgreppels aangesneden. De buitendiameter bedroeg ca. 14 m. Tussen beide grachten in werden paalkuiltjes ontdekt die doen vermoeden dat hier zich een palenkrans heeft bevonden.

[24] Idem, P. 410-413

palenstructuur is nu vervangen door een drieschepige.[25] De woonzijde vertoont een halfronde kopse zijde, de stallen een rechte kopse zijde (met toegang tot de stallen). Dergelijke woningen zijn typisch voor de Bronstijd. Ze gingen ongeveer tot 50 jaar mee en vaak werden dan vervangen door een herbouw. Er werden ook twee waterputten ontdekt met een houten beschoeiing. In een van de putten bevond zich nog een hertshoornen hak (gedateerd op ca 1400-1200 v. C.).
Van de 12 gebouwen waren er een drietal herbouwd op een vroegere locatie. Elk gebouw gaf plaats aan verschillende generaties van een familie. Het is nog onduidelijk of de gebouwen gelijktijdig werden opgericht. In de buurt werden ook sporen van grafheuvels ontdekt. Uit recenter onderzoek blijken deze vooral te dateren uit de periode 1700-1400 v.C: goed zichtbare grafmonumenten bleken uit diverse onderzoeken in Vlaanderen en Nederland vaak een aantrekkingspool te zijn voor latere bebouwing. Ook het brandrestengraf lijkt hier de bewoning vooraf zijn te gaan. Vermoedelijk wijst ook het herbouwen op dezelfde locatie op een zekere band met het door de voorouders bewoonde en bewerkte land.

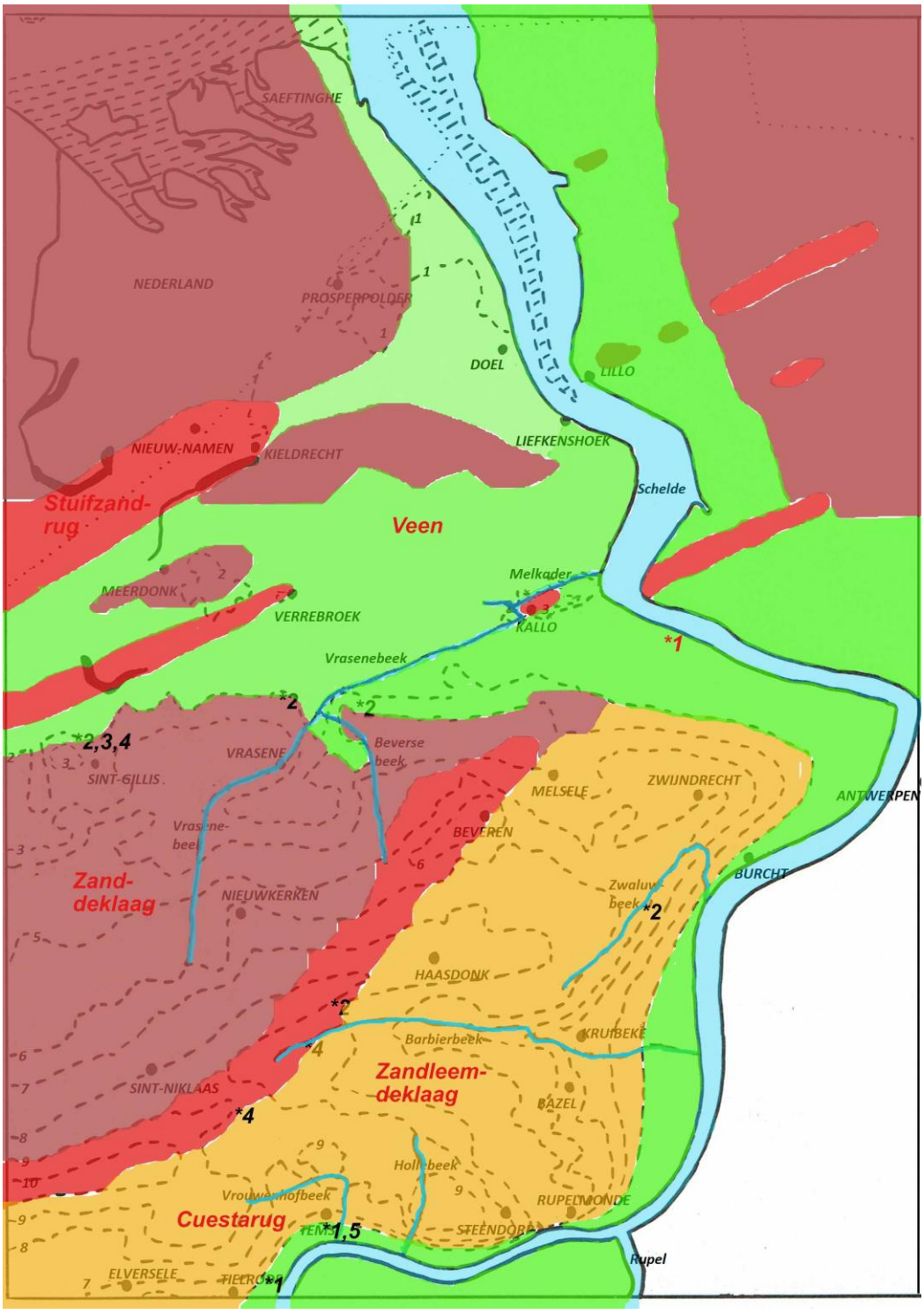
Bronzen bijl te Tielrode (in veen)[26]

[25] B. Lauwers, AOKLVW, 2019, P. 205 (figuur 14 en 7), ook P. 214 en P. 220.
[26] J. Van Raemdonck, Le Pays de Waas préhistorique, AOKLVW, deel 38, P.17, Pl.VI. Ook door zelfde auteur in detail beschreven in Deel 4 van de Annalen. De bijl werd gevonden op 2 m diepte bij het turfsteken. Onder een 1m20 à 1m40 dikke alluviale laag bevond zich een 1m à 1m50 dikke veenlaag met resten van bomen met een diameter van 2 m. Dr. Bongaerts die bij de ontdekking aanwezig was houdt de bijl in privé-bezit (‘ma petite hâche’).

Sporen van een kringgreppel rondom een (verdwenen) grafheuvel. Te Haasdonk werden er in de buurt van het fort van Haasdonk niet ver van de Barbierbeek een aantal gevonden. Er wordt aangenomen dat hiervoor hogergelegen en goed zichtbare plaatsen werden gekozen, vaak in de buurt van een waterweg. De greppels werden uitgegraven om de heuvel zelf aan te leggen en vormden ook een soort fysieke barrière . Er werden 2 grafheuvels ontdekt, met respectievelijke diameters van 16 en 12 m. In de greppel van de grootste heuvel werden latere crematieresten teruggevonden. Er wordt aangenomen dat het hier gaat om overledenen die mogelijk verwant waren aan de oorspronkelijke 'eigenaar' van de grafheuvel, bv. familieleden of clanleden.[27]

[27] Beveren doorgrond, 2017, P.30-32. De locatie voor grafheuvels werd niet lukraak gekozen, maar diende om indruk te maken.

*Het beboste Waasland in de Bronstijd: op een zandsubstraat (latere poldergebied) en een kleisubstraat (meer zuidelijk) vormde zich een zand(leem)deklaag. De hogere cuestarug en de stuifzandruggen waren al ideale kampplaatsen voor de eerste landbouwers. Langs de Schelde (nog geen getijdewerking) hebben zich veengebieden ontwikkeld. De verschillende plaatsnamen dienen enkel als herkenningspunten. Sporen van menselijke aanwezigheid zijn aangeduid met *.*[28]

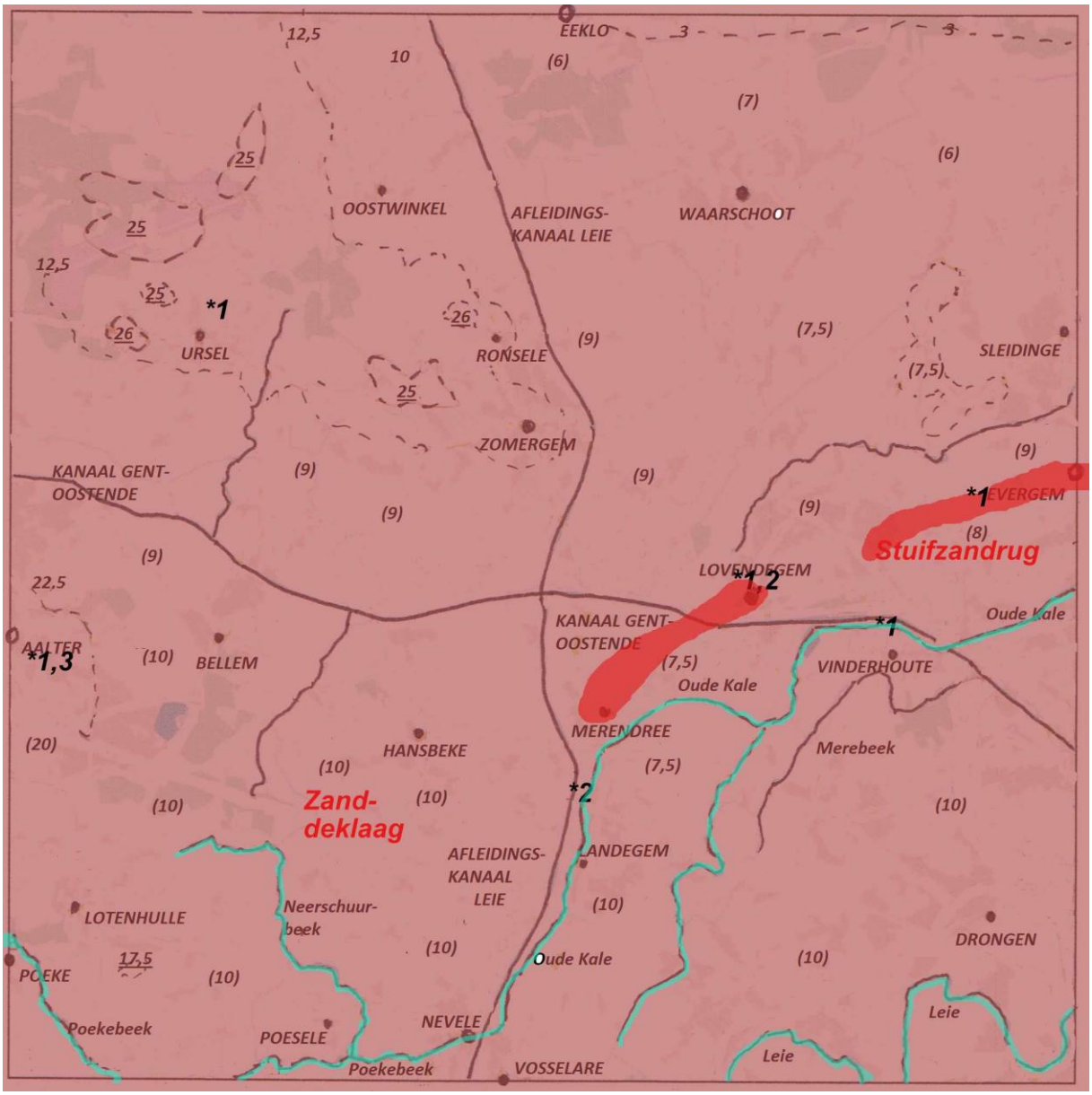
[28] *1=bronzen speerpunt (Temse), zwaard (Zwijndrecht), bijl (Tielrode), *2=grafheuvels (Sint-Gillis, Haasdonk, Beveren, Vrasene, Kruibeke), *3=hoevegebouw (Sint-Gillis), *4=urnenvelden (Sint-Gillis, Sint-Niklaas, Temse), *5=lanspunt (Temse)

Ook in het Meetjesland zijn in de buurt van de stuifzandruggen diverse circulaire structuren ontdekt via luchtfotografische prospectie. In Evergem is er o.a. sprake van enerzijds een structuur met 2 concentrische kringgreppels, waarvan de binnenste een diameter van ongeveer 12 m had en houtskool en enkele scherven bevatte. Er werd op dezelfde site (Ralingen) nog een tweede circulaire structuur teruggevonden met één kringgreppel. Een derde structuur werd op de site Molenhoek waargenomen.[29] Ook in Ursel en in Aalter konden grafheuvels gedetecteerd worden.[30] Te Lovendegem (Lo) en Vinderhoute (Molenslag) werden verschillende cirkelvormige grachten als resten van grafheuvels vanuit de lucht gefotografeerd. Bij opgravingen te Maldegem (Malecote) in 2015 werd in een van de 5 werkputten, een deels bewaarde grafcirkel aangetroffen die centraal een dubbele palenrij moet gehad hebben. [31]Deze grafheuvels worden beschouwd als begraafplaatsen van de rijkere personen in de lokale samenleving. Er zijn in onze streken nagenoeg geen andere sporen van nederzettingen uit deze vroegste periode van de Bronstijd bekend.

[29] A. De Vos-Werkgroep, Geschiedenis van Evergem, P.14-16. De luchtopnames werden in 1983-84 gemaakt. De buitendiameter van de eerste circulaire structuur bedroeg ongeveer 30 m en bevatte ook scherven uit de Ijzertijd. De circulaire gracht van de tweede structuur bedroeg ongeveer 22 m. De derde structuur vertoonde ook 2 kringgreppels.

[30] L. Stockman, Geschiedenis van Aalter, P. 5. Vondst te Aalter (wijk Houtem) van een bronzen votiefbijl (de kleinere afmetingen (lengte 7 cm) doen geen direct gebruik vermoeden als bijl om bv.bomen te hakken).

[31] Archeologische Dienst Waasland, Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, 2016, P.338.

*Kaart Meetjesland tijdens de Bronstijd: een beboste zanddeklaag op een zandsubstraat. De hogere stuifzandruggen waren al ideale plaatsen voor de eerste landbouwers. De op de kaart aangeduide plaatsnamen en kanalen dienen enkel als referentiepunt. Sporen van menselijke aanwezigheid zijn aangeduid met *.*[32] Voor de ligging van de Merebeek: zie eerdere periodes.*

De Late Bronstijd (1.200-800 v.C.)

Deze periode valt deels samen met de Duinkerken Ia-transgressie, die begint omstreeks 1.000 v.C. Vanuit Oost-Europa komen nieuwe begrafenisgebruiken naar onze streken: de voorouders van de mens zullen voor het eerst hier ook gecremeerd worden en de crematieresten worden in urnen geplaatst op vlakgraven in urnenvelden. Men spreekt ook van de Urnenveldcultuur. In het Waasland is er een groeiende bewoning ontstaan waarbij er diverse urnenvelden zijn teruggevonden, vaak betreft het hier monotone graven:

[32] *1=grafheuvel (Evergem, Ursel, Aalter, Lovendegem, Vinderhoute), *2=bronzen voorwerpen (Merendree, Landegem, Lovendegem), *3=urnenveld (Aalter)

- Er zijn grafvelden blootgelegd te Sint-Gillis[33] [34], Sint-Niklaas (Hamelveld, 1956), Stekene en Temse[35]. Verschillende van deze urnen worden bewaard in de collectie van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas. Reeds in de 18de eeuw werden er in het Waasland urnen met crematieresten opgegraven.[36]
- Verder is er een nederzetting ontdekt te Belsele [37]met sporen van een houtbouwconstructie op basis van een rechthoekige plattegrond, naast een aantal kleinere bijgebouwtjes. De ambachtelijke activiteiten daar wijzen op een primaire vorm van textielbedrijvigheid.
- Ook uit deze periode zijn er diverse baggervondsten uit de Schelde, o.a. in buurt van Temse[38]. Deze vondsten kunnen wijzen op rituelen waarbij er kostbare bronzen voorwerpen geofferd werden door ze in rivieren te gooien. Deze rijke vondsten staan in contrast met de eerder arme urnenvelden met bijna geen grafgiften.
- Enkele waterputten en rituele kuilen te Belsele (Mierennest).[39]

In Halen en omgeving is er sprake van het urnenveld dat te Donk op de rechteroever van de Gete werd opgegraven. De eerste ontdekkingen gebeurden in 1975 door Paul Vangeel op een site ten noorden van de N2, ten oosten van de vroegere feestzaal Rothschild. Nadien gebeurden er opgravingen door Luc Van Impe waarbij er een 200-300-tal crematiebijzettingen werden

---

[33] H. Thoen et al, Temse en de Schelde, 1989, P. 54. Urnenveld te Sint-Gillis, Reepstraat. De auteur spreekt van in totaal 3 urnenvelden in Sint-Gillis. Dit moeten vermoedelijk de sites Reepstraat, Loeverstraat en Kluizenhof zijn.

[34] F. De Potter, J. Broeckaert, Geschiedenis Gemeenten, arrondissement St-Niklaas, II, 1878, p.3 De auteurs beschrijven de vondst in 1856 op deze site in de Bronstijd gelegen vlak naast de veenzone. Gravers haalden met een spade 42 'aschkruiken' boven. Slechts 2 waren ongeschonden, en een 5-tal konden goed 'aaneengemaakt' worden. 'De onzekere vorm dezer potten,… de ruwe wijze op welke de potbakker het kleem (=klei) bewerkt heeft…alles duidt eene weinig gevorderde beschaving aan… de aanwezigheid alleen der lijkbussen volstaat om ons het daarzijn van eenen eeredienst aan te duiden…' De urnen zijn uit gele kleiaarde gemaakt en stellen respectievelijk een 6 cm hoge soort drinkschaal op voet, en een urne met een deksel dat voorzien is van 2 gaatjes. In verschillende kruiken werden resten van menselijke beenderen in de as ontdekt. In 1868 werd op 20 m van deze eerste site een tweede urnenveld opgegraven. En in 1871 werden in de buurt nog een 20-tal urnen gevonden. Buiten een ijzeren haarspeld waren er geen andere offergaven aanwezig. Toen deze vondst werd gedaan, werd de conservator van het Koninklijk Museum te Brussel er bij gehaald. Het was toen de eerste archeologische vondst in Sint-Gillis en deze werd al direct beschreven in Deel 1 van Annalen van de Oudheidkundige Kring (A. Siret). Opvallend was toen ook de vondst van een driehoekige steen met een gat in elke hoek en in het midden. Volgens de conservator, Schayer, zou dit om een soort werpsteen gaan. Hij neemt deze mee voor het Koninklijk museum. Ook de vondsten uit 1868 en 1871 komen gedetailleerd aan bod in Deel 4 van de Annalen (J. Van Raemdonck). Van Raemdonck was gecontacteerd geworden door de burgemeester van Sint-Gillis en spreekt van 'le cimetière Celtique de Saint-Gilles appartient à la tribu des Ménapiens'.

[35] H. Thoen et al, Temse en de Schelde, 1989, P. 56 en 92-107. Grafveld te Temse, Krekel (Veldmolenwijk) met 60 urnen en 25 bijpotjes. Dit grafveld lag ongeveer 1-1,5 m diep en werd op het einde van de 19de en begin 20ste eeuw blootgelegd. Het strekte zich uit over een zone van 100 bij 100 m en behoort tot één van de belangrijkste van Vlaanderen. Ook grafveld te Temse, Velle (P. 61 en 107-109). Beide sites zijn te situeren in de buurt van de Barbierbeek. In deel 11 van de Annalen spreekt auteur J. Van Raemdonck bij de vondst (1885-86) tijdens ontzavelingswerken o.a. over beenderresten van een kind (ongeveer 3 jaar) en van een volwassene (18 à 20 jaar). Bij de vondst van 1887 zouden ook twee bronzen voorwerpen zijn teruggevonden.

[36] J. Van Raemdonck, Le Pays de Waas préhistorique, AOKLVW, deel 38, P. 100. Kroniekschrijver Daniel Braem had het over vondsten in Waasmunster (wijk Heykapel, 1719): 'heeft men gevonden veel groote en cleene steene kannen die al opghevult waren met v'brande dootsbeenderen van menschen'.

[37] H. Thoen et al, Temse en de Schelde, 1989, P. 54. Vondsten van een nederzetting in de wijk Steenwerk te Belsele met ook resten van aardewerk en een bronzen speld.

[38] H. Thoen et al, Temse en de Schelde, 1989, P.56 en 91. Vondst van bronzen lanspunt.

[39] Archeologische Dienst Waasland, Register van terreinwerkzaamheden en werfcontroles van de cel Onderzoek, AOKLVW, deel 119, P.334.

teruggevonden. Het grafveld was ongeveer 290 op 200 m en vertoonde ook een 11-tal circulaire structuren met restanten van vermoedelijk een palenkrans. [40]

Grijsbruine aardewerk urne met drie friezen versierd, waarvan één met gearceerde driehoeken (Temse, Veldmolenwijk, Late Bronstijd)[41]

In het Meetjesland [42]werden vondsten uit de Late Bronstijd aangetroffen die o.a. wijzen op offergaven die in beken en rivieren gegooid werden:

[40] G. De Mulder, L. Van Impe, M. Van Strydonck, Lunula, Archaeologia protohistorica, 2014, P. 79-87. Ook L. Van Impe, Urnenveld en Ijzertijdnederzetting in Donk, Archaeologia Belgica, 1978, P. 30.Het betreft hier perceel 339c (ter plaatse Moddelwei (Mottelwei genoemd)). Er werden in 1975 en eerder al ook urnen aangetroffen aan de overkant van de weg bij de aanleg van nieuwe woningen. En begin 19de eeuw werd er bij de aanleg van de weg naar Diest, urnen en Gallo-romeins aardewerk aangetroffen. In vogelvlucht ligt de site ca 800 m van de kerk van Halen. Twee graftypes zijn goed vertegenwoordigd. In het eerste werden de beenderen na crematie uit de brandstapel gehaald en netjes in een urne geborgen. Deze urne werd dan in een klein kuiltje in de grond geplaatst. Bijpotjes met offergaven kwamen zowel in als naast de urne. Verder waren er ook brandrestengraven waarbij de beenderen samen met as- en houtskoolresten van de brandstapel, soms met wat scherven, direct in een kuiltje begraven werden. De urnenkeramiek is gladwandig, soms versierd. Interessant waren nog tussen de graven, een reeks paalsporen en grote afvalkuilen. Deze laatste waren opgevuld met zand, assen en houtskool, brokjes verbrand been, vele scherven van aardewerk, weefgewichten en stukken van maalstenen. Het aardewerk toont aan dat het hier gaat om sporen van een jonge Ijzertijdnederzetting. Verdere datering kon toen nog niet gegeven worden.

[41] M. Dewulf, H. Nauts, De beschaving in kannen en kruiken, Tentoonstellingscatalogus, 1972, P. 14

[42] Geschiedenis van Lovendegem, 2010, P. 84-86. Deze vondsten in de Kale kunnen ook wijzen op de machtspositie van de lokale leiders die zich dergelijke rijke sieraden en wapens konden aanschaffen. Dit

- In 1847 ontdekte men bij het uitgraven van het Schipdonkkanaal ter hoogte van Nevele-Merendree een bronzen speld en speerpunt.
- Een vondst uit 1965 toonde een bronzen lanspunt in de Kale ter hoogte van Nevele-Landegem.
- Een vierde vondst betrof een bronzen lanspunt die in de buurt van 4 enkelvoudige circulaire structuren (=grafheuvels) werd aangetroffen te Lovendegem (Brouwerijstraat).
- Te Aalter (Oostergem) vond men een 26-tal vlakgraven op een urnenveld terug bij ontzavelingen rond 1950. De lijken werden eerst verbrand op een houtstapel, waarna men de beenderresten en houtskoolresten in de urnen stopte. De urnen werden er in een kuiltje in de grond geplaatst. Enkele bekers uit gebakken aarde vormden de schamele bijgiften. Het grafveld bevond zich op een heuvelrug[43] en was toen één van de meest westelijke sites in Vlaanderen.[44] En in Maldegem (Burkel) werd tijdens de werfcontrole van een gasleiding een bronstijdnederzetting aangesneden bestaande uit een lange drieschepige constructie van 24 bij circa 5 m met korte, afgeronde zijden.

Voor het Pajottenland blijven de archeologische vondsgegevens blijkbaar schaars. Er zijn bv. tal van opgravingen gedaan bij de aanleg van de HST-lijn die ten zuiden van dit gebied liep en ondermeer Rebecq (Roosbeek) bij Edingen[45] aandeed. Hier werden weliswaar resten van een Mesolithisch kamp teruggevonden, maar sporen van bv. grafheuvels uit de Bronstijd bevonden zich veel zuidelijker (Mévergnies). Blijkbaar zijn goed bewaarde sites op leemgronden eerder zeldzaam, daar ze door intensieve landbouw in de Middeleeuwen vaker verstoord en vernield zijn. [46] In 2011 werd te Herne (Pausleen) een klein bronzen bijltje teruggevonden (lengte 7 cm) dat mogelijk uit de Vroege Bronstijd kan dateren.[47]

gebeurde vermoedelijk door ruilhandel, daar er geen sporen van een lokale bronsproductie in deze regio bestaan.

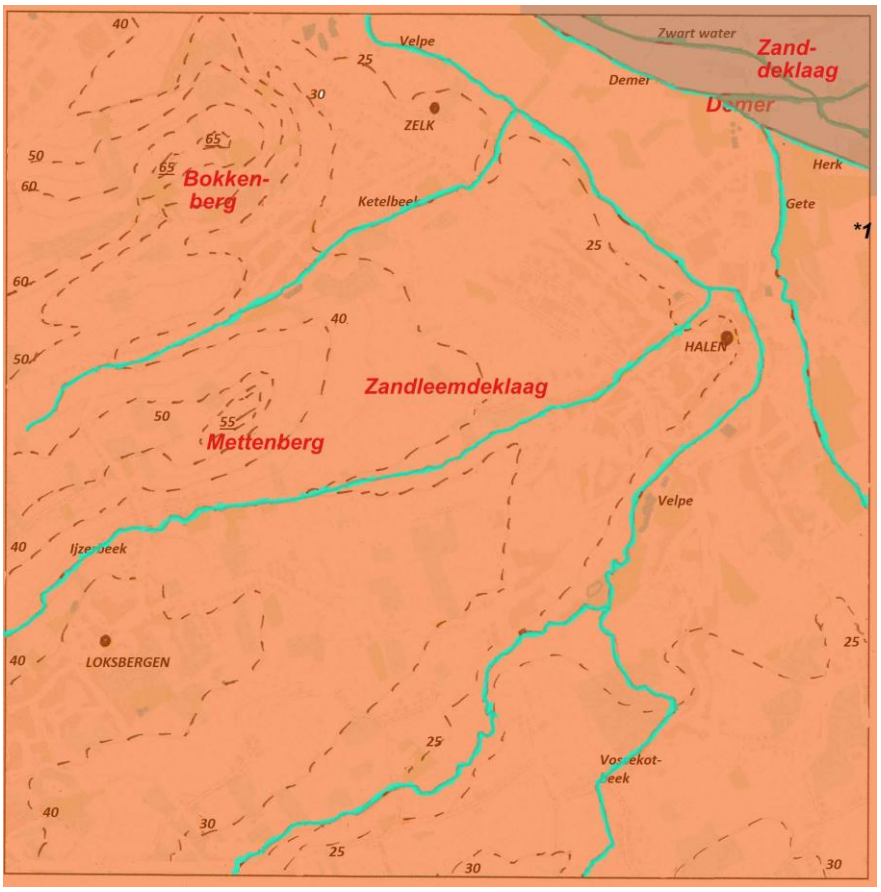
[43] L. Stockman, Geschiedenis van Aalter, 1979, P. 5.

[44] De urnen werden eerst waargenomen door Dhr. Smessaert die dan verder de Universiteit Gent inlichtte. Negen urnengraven werden verder onderzocht door het Instituut der Natuurwetenschappen (Brussel). Het betrof de crematieresten van vier kinderen (2-15 jaar), vier volwassenen (2-30 jaar) en één oudere persoon (>40 jaar). In de urnen van de kinderen werden verbrande voedselresten aangetroffen (visgraten, dierlijke beentjes). De urnen waren soms ruw, soms glad. Sommige waren versierd met inkervingen of vingerafdrukken. De oudste urnen werden gedateerd ca 8ste eeuw v.C. (=overgang Bronstijd/Ijzertijd, de auteur wijst op volksverhuizingen die toen plaatsvonden). Er werden door de auteur, prof. S.J. de Laet, toen al aanwijzingen gegeven voor toekomstige 'zoekers'. 'De wetenschap immers maakt steeds vooruitgang en het is waarschijnlijk dat onze opvolgers, binnen 50 jaar, door een nieuw onderzoek van de urnen en van hun inhoud, er nog tal van nieuwe gegevens, die ons thans ontsnappen, zullen weten uit te halen'. In S.J. De Laet, Een voorhistorisch grafveld te Aalter-Oostergem, Appeltjes van het Meetjesland, 1952, P. 5.

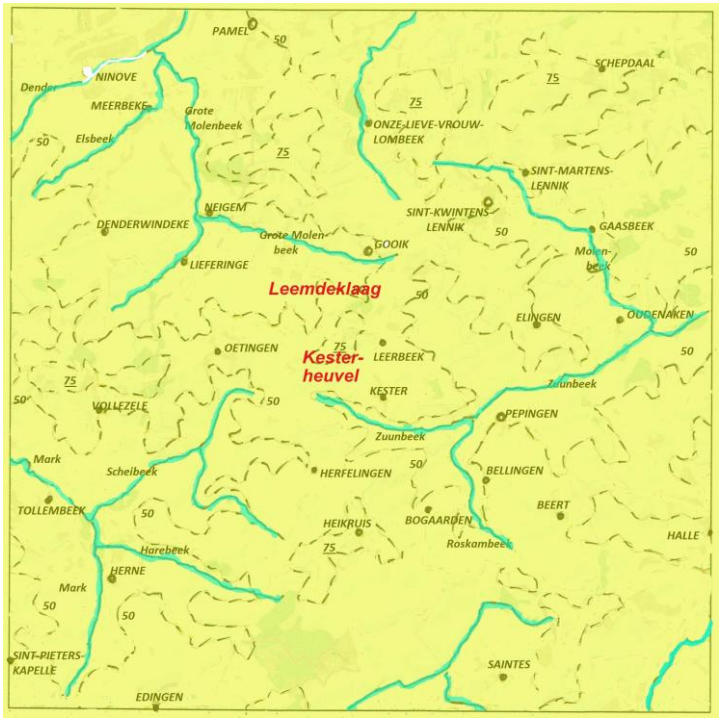
[45] Edingen ligt op een hoogte (tot 100 m) tussen de valleien van de Dender en de Zenne. De latere Romeinse weg die liep over Bavay tot in Asse lag ongeveer op de scheidingskam tussen beide valleien. In: J. Reygaerts, La Région d'Enghien, Une géographie historique, Une histoire urbaine, 1998, P. 11.

[46] M. Van Liedekerke, Het Oude Land van Edingen en omliggende, 1997, P. 110.

[47] L. Beeckmans et al, Een bronzen vlakbijl uit Herne, Archaelogia protohistorica, 2011, P.51. Deze vondst gebeurde op een Gallo-Romeinse woonsite.

*Halen tijdens de Bronstijd: een beboste zand(leem) deklaag op een kleisubstraat (ten zuiden van de Ijzerbeek), respectievelijk een zandsubstraat (ten noorden van de Ijzerbeek). De hogere getuigenheuvels trokken al de aandacht van de eerste landbouwers. Sporen van menselijke aanwezigheid zijn aangeduid met *. (*1=urnenveld en grafheuvel Donk)*

Het Pajottenland tijdens de Bronstijd: een beboste leemdeklaag op zand- en kleisubstraten. De getuigenheuvels trokken al de eerste landbouwers aan. De plaatsnamen dienen enkel als herkenningspunt. Er zijn weinig of geen sporen teruggevonden van menselijke bewoning.

In Europa ontstaan er in de Bronstijd overal complexe landbouwsamenlevingen. Deze bestaan uit een grotere bevolking van enkele duizenden mensen, die worden geleid door een hoofdman of hoofdmannen, die dan eerder een krijgsman dan een priesterfiguur moet zijn geweest. Er zijn in deze samenleving verschillende regionale groepen, waarbij men hier o.a. spreekt over de Famennegroep, de Midden-Belgische groep (in de leemstreek), de Vlaamse groep (Oost-Vlaanderen) en de Noordwestelijke groep (in de Kempen). Waar er in het Waasland, ook elders, in vroegere periodes blijkbaar geen continue bewoning is geweest, waarbij er dus regelmatig populaties hier vertrokken en er later nieuwe neerstreken, kan vanaf de Late Bronstijd meer een eerste permanente bewoning worden waargenomen (nederzettingssporen in Aalter, Sint-Gillis en Belsele, overal verschillende urnenvelden). De eerste lokale plaatsnaamgeving[48] is hier dan trouwens ook van Indo-Europese oorsprong, wat in verband staat met de gemeenschappelijke oertaal die toen door een groot deel van de Europese bevolking werd gesproken. Hieruit waren diverse dialecten ontstaan. Zoals er in bepaalde streken van Europa eerder vlug een bevolkingstoename was met het ontstaan van complexe landbouwsamenlevingen (bv. Stonehenge), moet dit op andere plaatsen eerder later gebeurd zijn. Zo zijn de eerste nederzettingssporen van een sedentaire groep mensen in onze streken pas in de Bronstijd en niet in het Neolithicum te vinden. Dit kan te maken hebben met de transgressies die hier regelmatig kust- en oevergebieden doen overstromen, waardoor de eenvoudige landbouwsamenlevingen er maar in de Bronstijd verschijnen.

De bronzen voorwerpen die in onze streken in de Bronstijd kunnen gedateerd worden, wijzen op basis van hun kenmerken op handelsbetrekkingen met Centraal-Europa en Atlantisch Europa (Britse eilanden, West-Frankrijk). De vondst van bronzen wapens wijst op een groeiende strijderselite.

[48] W. De Cubber, Annalen van de Koninklijke Oudheidkundige Kring van het Land van Waas, 2016, P. 243. De auteur verwijst hierbij naar M. Gysseling die het heeft over de Indo-Europese oorsprong voor de naam van de rivier de Durme. De oudst vermelde schrijfwijze is 7de eeuws (kopie uit 941: *Dormia*).

Stamhoofden lieten zich in de eerste faze van de Bronstijd begraven onder grafheuvels. Bronzen voorwerpen werden vaak als hun rituele offergaven in rivieren en beken gegooid, ook later in de Bronstijd toen er massaal urnenvelden werden aangelegd. Mogelijk zijn de verbrande resten van stamhoofden/hoofdmannen –er moeten er verschillende geweest zijn in de loop der eeuwen- dan bijgezet geweest in de grafheuvels die voor hun voorouders gemaakt zijn geweest. In het Waasland zijn er urnenvelden te vinden in de buurt van eerdere grafheuvels (bv. Reepstraat in Sint-Gillis en in de buurt van de Barbierbeek in Temse en Haasdonk). Vermoedelijk was dit ook het geval in de site te Donk bij Halen. Tot nog toe zijn er enkel voor Maldegem en Sint-Gillis-Waas bronstijdnederzettingen teruggevonden in de buurt van begraafplaatsen.

Het leven in de Bronstijd in onze streken

Vanuit mijn interesse in genealogie en heemkunde heeft de geschiedenis van mijn voorouders me altijd geboeid. Hun manier van leven in een bepaalde periode maakte alles nog levendiger alsof we na een reis in het verleden van nabij zelf hun doen en laten konden volgen. Voor deze bijdrage werd daarom gekozen om het Waasland, Meetjesland, Pajottenland en de omgeving van Halen meer van nabij te bekijken.

De mensen die hier toen woonden hadden al in de steentijden als habitat vaak drogere en hoger gelegen zones in de buurt van een rivier. Dit was het geval in elk van de 4 gebieden:

-in het Waasland waren dit bv. de cuestarug langs de Schelde, het gebied te Sint-Gillis aan de oever van een veengebied, een stuifzandrug te Temse langsheen de Barbierbeek

-in het Meetjesland waren dit de stuifzandruggen langs de Oude Kale

-in Halen en omgeving was dit de Demervallei met de stuifzandsite in Donk en de Kolenberg (Zelem) en Bokkenberg (Zelk)

-ook voor het Pajottenland waren er de getuigenheuvels zoals de Kesterheuvel

Al deze woonzones kenden toen loofbossen. De voor de landbouw meest vruchtbare gebieden waren de leemstreek in het Pajottenland. In het Waasland en de streek rond Halen was dit een zandleemlaag en in het Meetjesland een zandlaag. De bewoning tijdens de steentijden wijst niet op een permanente bewoning. Er werden vooral resten van aardewerk en gereedschappen teruggevonden, maar geen nederzettingssporen. Vermoedelijk verlieten de oorspronkelijke jager-verzamelaars die geleidelijk aan zich mengden met de eerste landbouwers en nieuwe populaties vormden, na een tijdje hun kampgebieden. De regelmatige natte transgressieperiodes zullen hier zeker een rol gespeeld hebben.

Vanuit mijn genealogische interesse kan zich de vraag stellen of er toen voorouders in deze 4 gebieden leefden. We maken hiervoor volgende inschatting. Als men er vanuit gaat dat elke 100 jaar een 3-tal generaties kent (bv. je ouders, grootouders, overgrootouders), eindigt dus een parenteel dan met 8 personen (=je overgrootouders). Over een periode van 300 jaar worden dit dan 10 generaties en 1024 personen. We zitten dan rond het jaar 1700. Nog 2 eeuwen verder komt men

op 6 generaties extra en een parenteel met ongeveer 60.000 voorouders. Vanuit DNA-onderzoek [49]is nu gebleken dat er in de middeleeuwen hooguit een paar 100.000 mensen in Europa gewoond hebben. Doordat bij elke generatie er een verdubbeling optreedt van het aantal voorouders zou men dus al vlug een groter aantal voorouders hebben, dan dat er mensen in Europa zouden wonen. Dit kan alleen maar betekenen dat soms dezelfde namen moeten terugkomen in deze vooroudеrreeks, bv. door een gezin waarbij hun 3 kinderen als voorouder optreden. Deze 3 voorouders leiden dan bij de vorige generatie (=hun ouders) niet tot een verdubbeling, maar tot 2 extra voorouders. Door deze eenvoudige inschatting kan men hoe dan ook al afleiden dat des te verder men in de tijd gaat, er toch vrij veel individu's uit de Europese bevolking voorouder kunnen genoemd worden. Gaat men bv. naar 1.300 v.C. –we zitten dan bijna in de Late Bronstijd- dan zouden er naar schatting 110 generaties geleefd tot vandaag. Op dat moment is het vrij realistisch dat er enkele van mijn voorouders in een van de 4 behandelde regio's moeten verbleven hebben.

We keren terug naar het Waasland, Meetjesland, Pajottenland en de omgeving van Halen en volgen de mensen die daar toen in de Late Bronstijd leefden. Allen behoren ze tot de moderne mensen (Homo Sapiens) die door een genetische mutatie zowat 200.000 jaar geleden in een gebied in de omgeving van Ethiopië moeten ontstaan zijn. Hun voorouders waren de Homo Erectus die eerder al als eerste mensensoort Europa had verkend. Deze laatsten hadden een genetische bagage die hen had al het vuur leren ontdekken, ook stenen gereedschappen op een verbluffende manier leren bewerken, en hen eerste rituele handelingen doen uitvoeren. Hun voortdurende zoektocht naar vlees had hen vermoedelijk toen al Europa ingestuurd. Anatomisch gezien verschilden Homo Erectus en Homo Sapiens niet zoveel. De laatste had wel een beduidend grotere intellectuele vaardigheid.

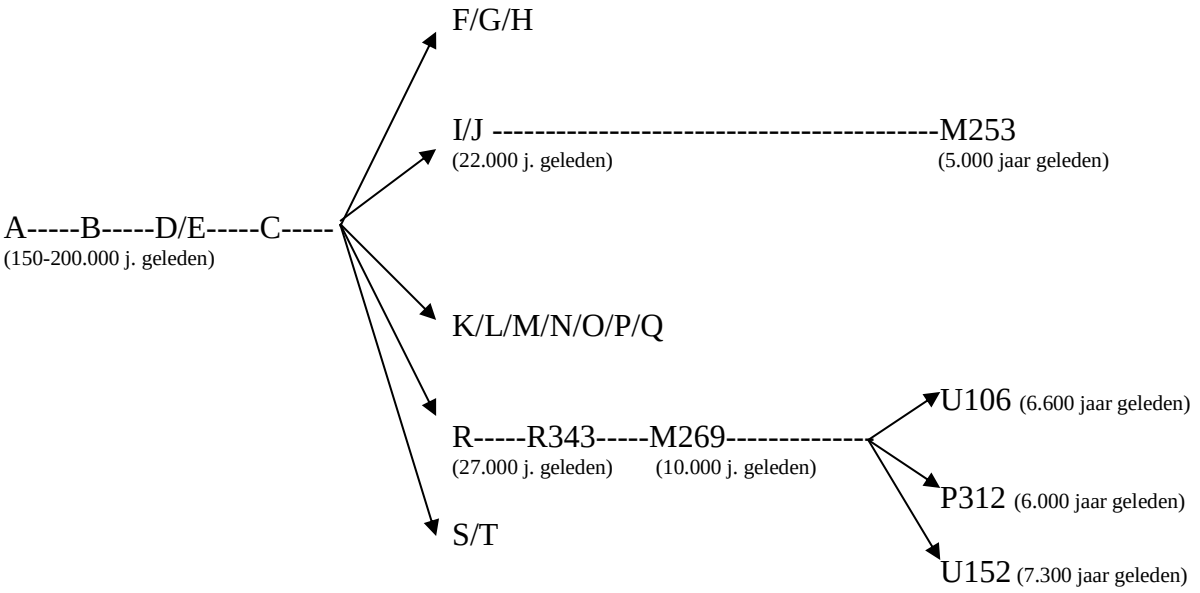
Wanneer we nog even de laatste 200.000 jaar bekijken dan kunnen we een 3-tal fazen onderscheiden:

- De eerste 100.000 jaren leven onze voorouders nog in Afrika. DNA-onderzoek heeft aangetoond dat we allen afstammen van een paar 10-tallen oermoeders. Er zijn fossiele vondsten van Homo Sapiens bekend van 130.000 jaar geleden (Omo, Ethiopië) en 115.000 jaar geleden (Zuid-Afrika).[50]
- Ongeveer 100.000 jaar geleden trekken een 10.000-tal mensen naar het Midden-Oosten en verder naar Azië. Ze blijven daar in grote lijnen terug een 50.000-tal jaar leven. Een deel van de Afrikaanse Homo Sapiens maakt deze trektocht niet. Het is vermoedelijk in die periode dat de oertaal van de mensheid verder evolueert en dat de mens leert beschermende kledij te dragen. Er zijn weer fossiele vondsten bekend: Qafzeh (Israël, 90.000 jaar geleden), Haua Fteah (Libië, 47.000 jaar geleden), Dar es-Soltane (Marokko, 40-30.000 jaar geleden).
- Het is pas vanaf 40.000 jaar geleden dat de mens vanuit het Midden-Oosten het koudere Europa durft binnen te trekken. Er zijn op dat moment al heel wat soortgenoten in grote delen van de wereld (nog niet in Amerika). De oudere vondsten in Europa zijn van 33.000 jaar geleden (Mladec, Balkan) en 25.000 jaar geleden (Cro-Magnon, Zuid-Frankrijk).

[49] R. Cassiman, Het Nieuwsblad 15.9.2018. In Europa zouden in de Middeleeuwen enkele 100.000 mensen gewoond hebben en geen miljoenen zoals men foutief zou kunnen berekenen.

[50] Er wordt aangenomen dat deze oermoeders tot dezelfde familie zouden behoord hebben. Dit kan dus betekenen dat ze allen zelf afstammen van één bepaalde Homo Erectus waarin een genetische mutatie heeft voorgedaan bij het samensmelten van zaad- en eicel! Het is bekend dat één stamvader een nageslacht van duizenden mensen kan bekomen. Deze toevallige mutatie zal ook leiden tot de meer dan 6 miljard mensen die er momenteel op aarde leven!

Gedurende al die tijd is er genetisch materiaal van generatie op generatie doorgegeven. Men neemt aan dat er elke 200 jaar een kopieerfout in het genetisch materiaal optreedt. Rond 27.000 jaar geleden is er zo in zuidelijk Azië een groep mensen ontstaan met dezelfde genenmutatie, men spreekt hier van de R-haplogroep. Afstammelingen van deze groep zijn vandaag ruim vertegenwoordigd in de Vlaamse bevolking.[51] Vermoedelijk hebben deze mensen dus de verschillende Europese gebeurtenissen in de steentijden en de Bronstijd meegemaakt. De kennis die dan verworven is geweest moet via generaties doorgegeven geweest zijn, ook tot bij de mensen die in de Late Bronstijd hier in onze streken wonen.

Afstamming van enkele veel voorkomende subhaplogroepen in Vlaanderen, vanuit de Homo Sapiens

Onze voorouders eten, drinken, ademen en slapen

Vermoedelijk hebben jager-verzamelaars uit de steentijden zich vermengd met individu's die vanuit plaatsen elders in Europa op zoek waren naar nieuwe landbouwgronden of handelscontacten. Geleidelijk aan zullen deze landbouwgebruiken hier ook doorsijpelen en leiden tot een sedentaire levenswijze. In onze streken blijven de mensen zich in de Late Bronstijd in de buurt van waterlopen bevinden en verbouwen ze graangewassen op stroken akkerland in de buurt. Hierbij kiest men vaak plaatsen uit die eerder al door vorige bewoners gekozen werden. Mogelijk hadden ze hier ook al de eerste gedomesticeerde dieren rondlopen, die hen van vlees en melk voorzagen. Ze maakten

[51] De Dobbel-Beker, 2010/4, gebaseerd op een DNA-project van de Vlaamse Vereniging voor Familiekunde (=nu Familiekunde Vlaanderen). Uit deze R-groep zal via de M343 deeltak, rond 10.000 jaar geleden in Zuid-Europa een nieuwe subhaplogroep (M269) ontstaan. En uit een afstammende P312-variant komen voorouders langs mijn moeders kant.

gebruik van bakovens om broden te bakken, of om vlees te roosteren. Klein wild of vis bleef op het menu staan, en de omringende bossen zorgden voor een overvloed aan bessen en noten.

Onze voorouders wonen met hun gezin in huizen

Er worden in het Waasland (Sint-Gillis) al in het begin van de Bronstijd de eerste nederzettingssporen teruggevonden vlak naast een veengebied. In het Meetjesland zijn deze sporen van een latere datum. Of er al in het Neolithicum sprake is van een sedentaire woonwijze is nog niet gebleken uit nederzettingssporen. De mensen wonen samen met hun dieren in lange rechthoekige huizen, graanvoorraden worden op zolder bewaard. De bevolking moet toen toegenomen zijn wat blijkt uit de talrijke graven. Waar families in de steentijden nog in tijdelijke kampen van 15 tot 20 personen leefden, kan de grootte van de bevolking op sommige plaatsen nu verdubbeld zijn.[52] De omliggende bossen zijn voor de mens van nut om woningen te bouwen, of hen van hout te voorzien voor het aanmaken van vuren. Vermoedelijk maakte men al langer aardewerk potten en kruiken die versierd werden met ingegraveerde lijnenpatronen. Er zijn hier nog geen sporen van het gebruik van pottenbakkersschijven.

Onze voorouders verplaatsen zich

Vanuit hun woonplaatsen maken ze beperkte voettochten in de omgeving en komen in contact met naburige families. Regelmatig moeten er mensen die van elders kwamen, de streek bezocht hebben. En misschien werden de nabijgelegen waterlopen gebruikt voor een eerste boottocht. De bronzen voorwerpen die hier gevonden werden, zijn vermoedelijk elders gemaakt en door een vorm van ruilhandel tot hier geraakt. Hiervoor kunnen ook langere tochten gemaakt geweest zijn.

Onze voorouders en hun ziekten

Er is weinig geweten over hoe oud deze mensen toen werden, en aan welke ziektes ze overleden. Het is bekend dat er infectieziekten de kop op staken door op een kleine oppervlakte samen te leven met huisdieren. Men droeg verder beschermende kledij gemaakt uit dierenhuiden. Vermoedelijk kan schapenwol al gebruikt geweest zijn voor de eerste geweven stoffen.

Het sociale, religieuze en economische leven van onze voorouders

De groeiende bevolking leidde hier in de Late Bronstijd tot nederzettingen die gegroeid waren vanuit eenvoudige landbouwsamenlevingen. Mogelijk maakten deze families al deel uit van een grotere cultuurgroep die geleid werd door een hoofdman. In de nederzettingen zelf zorgden leidende figuren zoals stamhoofden, voor een geordende manier van samenleven en het contact met de godenwereld. Wanneer ze overlijden werkte het ganse dorp mee aan het bouwen van een grafheuvel. In de late Bronstijd worden de overledenen verbrand en worden hun resten in aardewerk urnen op een urnenveld geplaatst. Sommigen stamleden krijgen de eer om hun assen in de kringgreppels rond de vroegere grafheuvels van hun voorouders te gooien. De overleden familieleden kregen eerder bescheiden grafgiften mee voor hun reis naar de godenwereld. De vele teruggevonden bronzen voorwerpen in plaatselijke rivieren kunnen wijzen op offergiften van de leidende elite aan de goden die op deze manier ook hun gezag bevestigd zagen naar de dorpsbewoners toe.

[52] H. Thoen et al, Temse en de Schelde, 1989, P.58. Een nederzetting van 20 personen telde na een verblijf van 200 jaren ongeveer 100 crematiegraven. In de omgeving van Halen (Donk) zou dit dan kunnen wijzen op een groep van 40 tot 60 personen.

De vondsten wijzen hier ook op een samenleving die zich ook kon verdedigen tegen indringers: er werden bronzen speren, bijlen en zwaarden teruggevonden. Mogelijk had enkel de elite van het dorp dergelijke wapens, stenen gereedschappen en wapentuig kende men al langer.

Dat de bevolking in de Bronstijd hier toeneemt, kan ook afgeleid worden uit het toenemend aantal plaatsen waar begraafplaatsen ontdekt werden. De nederzettingen die in de buurt aanwezig moeten geweest zijn, zijn nog maar in beperkte mate teruggevonden.

Onze voorouders spreken hier dan al een tijdje een Indo-Europese taal en beginnen plaatsen en rivieren te benoemen.

Bronnen

-D. Attenborough, Onze wondere wereld, 1989

-Atlas van de Wereldgeschiedenis, 1998

-J. Diamond, Zwaarden, paarden & ziektekiemen, 2000

-7000 jaar wereld-geschiedenis, De oude culturen, 1977

-E. Aernoudt, Materialen maken geschiedenis, 2003

-N. Bancroft Hunt, Goden en mythen van de Azteken, 1998

-Onze mysterieuze wereld, 1987

-F. Durando, Het oude Griekenland, 1997

-7000 jaar wereld-geschiedenis, De oorsprong van onze beschaving, 1977

-L. Gardner, Oorsprong van de Graalkoningen, 2000

-A. Osman, Uit Egypte heb ik Hem geroepen, 1999

-G. Bodifée, Tot Bestaan Bestemd, 2004

-G. Hancock, S. Faiia, Spiegel van de hemel, 1998

-Historia 1, 2006

- M. Longhena, W. Alva, De Inca's, 1999

- S. Logiadou-Platonos, Knossos, De Minoïsche beschaving

- U. Janssens, De heidenen, 2009

- M. Andrews, De wording van Europa, 1991

-Atlas van de Europese talen, 1989

-B.T. Sporry, Het wereldrijk der farao's, 1979

-A.G. Gilbert, Wie waren de wijzen uit het oosten?, 1997

Marc Van Stappen, www.stap-brug.be, 2022